

XII.-XIII. Yüzyıllarda Türkiye Selçuklularının Anadolu'nun Türk Yurdu Olmasına Etki Eden İktisadi ve Ticari Faaliyetleri

Economic and Commercial Activities of Turkey Seljuks State Affecting To Be Turkish Homeland Of Anatolia in XIIth and XIIIth Centuries

Fatih AKSOY*

Özet

Anadolu'da çok eski tarihlerden beri ticari hayat mevcuttur. Bunu çeşitli kaynaklarda ve araştırmalarda açıkça görebiliyoruz. Bu ticari hayatı şekillendiren unsurların başında ticari yollar gelmektedir. Eski çağlardan beri bazı önemli ticari yolların Anadolu'dan geçtiği bilinmekle birlikte ticarete konu ürünün türüne ve menşesine göre ticari güzergâhlarda değişiklikler olabilmektedir. Türk tüccarlar da buldukları coğrafyaların bir unsuru olarak ticari hareketliliğin içerisinde yer alıyorlardı. Türkler, Anadolu kapılarına dayandıktan sonraki dönemlerde ve 1075 yılında Türkiye Selçuklu Devletinin ortaya çıkışını takiben örgütlü bir şekilde bu devletin himayesi altında Akdeniz'e kadar olan sahada daha da yoğun bir şekilde ticaret ile iştigal etmeye başlamışlardır. Zamanla güç kazanan Selçuklu Türkleri ticari yollara sahip olabildiği ve ticari hareketliliğin devamını tesis edebildiği kadar söz konusu yolların güvenliğini sağlamada gösterdiği başarı ile de otoritesini pekiştirebilmiştir. Bu noktada kervansarayların rolü göz ardı edilemez. Anadolu'nun güneyinde Alanya ve kuzeyinde Sinop gibi liman kentlerinin de ele geçirilmesi ile hem doğu-batı ve hem de kuzey-güney ekseninde ticari hayatı kontrol edebilir hale gelmişlerdir.

Anahtar Sözcükler: *Türkiye Selçuklu Devleti, Akdeniz, Venedik, Ceneviz, Anadolu.*

Abstract

Commercial life has existed in Anatolia since ancient times. We can see this clearly in various sources and researches. First of all, the commercial life shapes

these commercial life. Although it is known that some important commercial roads have passed through Anatolia since ancient times, there may be changes in the commercial routes according to the type and origin of the product subject to trade. Turkish traders were also involved in commercial mobility as an element of their geography. The Turks, being based on the gates of Anatolia have begun to engage in an organized way more intense trade in the field up to the Mediterranean under the auspices of Turkey Seljuks State in and year 1075. The Seljuk Turks, who gained power over time, were able to have commercial roads and establish the continuation of the commercial mobility as well as reinforce their authority with the success of securing these roads. At this point, the role of the caravansaries cannot be ignored. With the conquest of port cities such as Alanya in the south of Anatolia and Sinop in the north of Anatolia, they have become able to control commercial life in both east-west and North-south axes.

Key Words: *Turkey Seljuks, Mediterranean, Venice, Genoa, Anatolia.*

Giriş

Erken ortaçağlarda Anadolu'nun hâkimi olan Bizans Devleti 8. yüzyılın başlarından itibaren Arap saldırıları ile zor zamanlar geçirmeye başlayacaktır. İslam güçlerinin İstanbul'a dahi sefer düzenleyebildikleri³²² bu zamanlarda Akdeniz ticaretinde de Arap egemenliği ortaya çıkmıştır. Bilhassa 641 yılında Mısır'ın³²³ ve 711 yılında İber Yarımadasının³²⁴ İslam egemenliğine girişi ile birlikte Akdeniz ticaretinde Bizans'ın yerine yavaş yavaş Müslümanlar etkin olmaya başladılar. Bununla birlikte Anadolu'da ise Müslüman Araplar ile Bizans arasında süren mücadeleler, otorite boşluğunun neticesinde artan yağma, ayaklanma ve Bizans saltanatında zaman zaman yaşanan kargaşalar iktisadi yaşamını sarsmıştır. Anadolu'nun

*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-posta: fatihaxoy@hotmail.com.tr

322 Uçar, Ş, "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, Konya 1986, sayı 1, s. 65-83; Apak, A., "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 104-105, 109.

323 Halife b. Hayyât, *Taribu Halife b. Hayyât, Halife b. Hayyât Tarihi*, (çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001, s. 176-178.

324 Atçeken, İ. H., "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, Konya, 2005, s. 17-30.

Trabzon, Sinop, Samsun, İzmir, Foça, Antalya ve Alanya gibi liman kentleri ile doğu ve güneyinden yer alan yer alan Tebriz, Bağdat, Halep ve Musul gibi ticaret merkezleri ve ayrıca İstanbul gibi dönemin büyük Metropolü arasında ulaşım ve bunun neticesinde ticari hareketlilikte azalma yaşanmaktadır³²⁵. Böylelikle azalan güvenlik nedeni ile Anadolu'dan geçen doğu-batı yönlü ticari yollarının yerine Karadeniz'in kuzeyinden geçen yollar kullanılmaya başlamıştır³²⁶.

Ayrıca, Bizans arazisi üzerinde ve bilhassa Anadolu'da Müslüman Araplar ile yaşanan çatışmalar Anadolu coğrafyasında güvensizlik ve beraberinde ticari yapının zedelenmesine yol açarken, bu durumun haricinde Endülü'sün Araplar tarafından fethi ile birlikte Akdeniz ticaretinde Müslümanlar en etkin unsur haline gelmişlerdi. Ancak bu dönemlerde Müslüman tacirler Avrupa ve Afrika'ya yapılan ticarete Anadolu'dan geçen ticaret yollarını kullanmak yerine, Orta Asya'dan gelen ürünleri önce Bağdat'a ve oradan Suriye'nin liman şehirlerine götürüyorlar ve buradan Avrupa ve başta Mısır olmak üzere Afrika'nın liman kentlerine taşıyorlardı³²⁷. Bu durum ticari akımın yavaşladığı Anadolu üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Gerek Karadeniz'in kuzeyinden ve gerekse Bağdat üzerinden Suriye limanlarına yaşanan ticari akım, savaşlar ve karışıklıklar nedeni ile iyice daralan Anadolu iktisadını çökme noktasına getirmiştir.

İslam hâkimiyeti altında bulunan coğrafyalar Akdeniz ticaretinin de etkisi ile kalkınmakta iken, Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'nun özellikle orta ve batı bölümleri geri kalmışlardı³²⁸.

Endülü's Emevi Devletine son veren Hristiyan dünyası bilahare Haçlı Seferlerine çıkarak Anadolu'da bir karmaşa dönemi yaşanmasına neden

325 Eskikurt, A., "Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, s. 21-22.

326 Baş, A., *Beylikler Dönemi Hanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989, s. 7-8.

327 Aytaç, İ., "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Ankara, 2002, s. 856; Baş, A., a. g. t., s. 8.

328 Baş, A., a. g. t., s.8

oldu. Bu zamanlarda Akdeniz ticaretinde Avrupalı devletlerin etkisi arttı. 1071 yılında Malazgirt ovasında Selçuklu ordularının Bizans ordularını mağlup etmeleri ile³²⁹ Anadolu coğrafyasında siyasi yapı değişime uğramış ve Haçlı hareketlerinin etkisi ile de Anadolu'da Bizans otoritesinin yerine Selçuklular iyice kendilerini hissettirerek yerleşik bir duruma gelmeye başlamışlardır. 1204 yılında IV. Haçlı Seferi esnasında İstanbul'un işgali ile geçici de olsa Bizans idaresine son verilmesi Anadolu ile İstanbul arasındaki etkileşimi azaltmış olsa da ticari açıdan gelişmeler daha farklı yönde ilerlemiştir. Doğuda Moğol saldırılarının da kendisini gösterdiği 13. yüzyıla kadar geçen zaman zarfında Anadolu'da Bizans'ın da güçsüz düşmesi ile yaşanan otorite boşluğunu Türkler daha etkin bir şekilde doldurmaya başlayacaklardır. Bu durum çeşitli siyasi, sosyal ve iktisadi nedenlerin gölgesinde gelişecektir.

Bizans Devletinin sahip olduğu siyasi ve iktisadi nizam 11. yüzyılda batıdan Haçlıların Anadolu'ya yönelttikleri hareketler ile sarsılır iken, Selçuklu Türkleri adeta bu düzeni yeniden derleyip toparlamak görevini üstlendiler ve Anadolu'da uluslararası ticaretin ve beraberinde Anadolu'nun kalkınabilmesi için rol aldılar. Doğudan ve batıdan Anadolu'ya yapılan tüm seferler ile birlikte farklı coğrafyalar arasındaki iletişim artış göstermektedir. Bilgi akışında yaşanan artışın ticari kapasitenin de artışına olumlu etkileri olacaktır.

I. Anadolu'da Selçuklu İktisadi Yapısının Oluşmasına Yönelik Adımlar

11. yüzyıldan itibaren Selçuklu Türkleri için Anadolu coğrafyasında hâkimiyetlerini daha fazla hissettirebilmek adına gerekli şartlar olgunlaşıyordu. Son birkaç yüzyıldan beridir uluslararası ticaretin dışında kalan Anadolu, ticaret yollarının en yoğun kullanılan güzergâhlarından birisi haline gelmeye başladı. Önce batıdan Haçlı Seferlerine ve daha sonra doğudan Moğol baskısına maruz kalacak olan Anadolu'da askeri

329 Cahen, C., "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", (Çev. Zeynep Keriman), *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 17, s. 77-100.

hareketlenmelerle birlikte sosyal ve iktisadi gelişmeler yaşanmaya başlandı. Akdeniz'deki etkinliklerinin azalması ve ticaret yollarındaki değişiklikler nedeniyle özellikle Müslüman tüccarlar Anadolu coğrafyasında faaliyet gösterme imkânı buldular. Artan ticari faaliyetler ile birlikte ticari kapasitede de yaşanan artış neticesinde, daha Bizans Devleti zamanlarında bile Türkler Anadolu içlerine askeri ve ticari sebepler başta olmak üzere çeşitli vesileler ile bulunmaya başladılar³³⁰.

Bizans'ın son zamanlarında Anadolu'da görülmeye başlanan siyasi parçalanma döneminde artış gösteren Türklerin Anadolu'ya gerçekleştirdikleri göçler Selçuklular döneminde daha organize bir şekilde gerçekleştirilmeye başlandı. Türkler askeri ve siyasi sahada gösterdikleri başarıları, ele geçirdikleri sahalarda iktisadi ve ticari kalkınmayı da gerçekleştirerek pekiştirmek zorunda idiler³³¹. Bu doğrultuda yerel unsurları da dışladılar ve boşalan ve harap halde olan arazilere gerekli göç hareketlerini organize ettiler.

Türkiye Selçukluları bir yandan inkişafını gerçekleştirmeye çalışır iken diğer taraftan isyan ve kalkışma hareketleri ile uğraşmak istemiyordu. Zira Anadolu'ya göç etmekte olan Türk nüfus haricinde Anadolu'da yerleşik halde olan Türk nüfus ile birlikte Rum Ermeni ve Farişi unsurlar gibi pek çok millet yaşamakta idi³³². Gerekli görülen Türk göçlerinin gerçekleştirilebilmesi için huzur ortamının varlığı şarttı ve bu doğrultuda Anadolu coğrafyasında yerleşik tüm unsurlar ile işbirliği tesis edilmeye gayret gösterilerek, onların bilgi ve birikimlerinden faydalanılmıştır.

Türkiye Selçukluları ele geçirdikleri bölgelerde derhal “miri toprak” sistemini uygulamaya başlamışlar ve bu arazilere Türkler ile beraber

330 Anna Komnena, Türkler'in Anadolu'daki faaliyetlerinden oldukça bahseder. Selçuklu Türkleri özellikle askeri alanda faaliyetler gösterirlerken zaman zaman Bizans ordusuna da destekte bulunmuşlardır; **Anna Komnena, Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Aleksias Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 31, 74, 132, 162, 168.

331 Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzledikleri Politikalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, Şubat, 2016, s. 485.

332 Bedirhan, Y., a. g. m., s.484.

Rumların ve Kıpçak Türklerinin de göç etmelerine imkân tanımışlardır³³³. Yetenekli insanların, hangi milletten, hangi dinden olduğuna bakılmaksızın iş gücüne katılması için zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle üretim artışı sağlanarak ticari ve iktisadi ihtiyaçlar boşlukların kapatılmasına gayret gösterilmiştir.

Yerleşimcilere ziraat için tohum, zirai aletler ve hayvanlar vermişler, hatta belirli dönem vergiden muaf tutmuşlardır³³⁴. Vergiden muafiyet, Bizans tarafından ağır vergi yükü altında bırakılan Rum ahalinin dahi Selçuklu hâkimiyeti altındaki topraklara göç etmesini sağlamıştır. Böylece Bizans'ın Batı Anadolu şehir nüfusu azalır iken³³⁵ Selçuklu Türkiye'sinde artan nüfus ve iş gücü artışı ile birlikte ticari alt yapının tesisinin gerçekleştirilebilmesi ve ticari kapasitede artış sağlanabilmesi için yoğun gayret gösterilmiştir.

Selçuklu Türkiye'sinde gerekli idari, siyasi ve iktisadi organizasyonu sağlayabilmek için her unsurun bilgi ve tecrübesine ihtiyaç vardır. Türk göçlerinin önünü açabilmek için Anadolu coğrafyası cazibeli bir hale getirmek gerekecektir ki bu öncelikle iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi ile sağlanabilirdi. Tabi olarak ticaret yoğunlukla şehirlerde ve buralardaki pazarlarda gerçekleşmektedir. Buralarda Türk tüccarların da varlığına karşın bu dönemde ve sonraki pek çok dönemde Anadolu'ya göçen Türklerin yerleşik hayata geçmekten ziyade alıştıkları konargöçer hayat tarzını sürdürmeye devam ettikleri görülmektedir. Türklerin ticari hayattaki rollerinin artmasından evvel Anadolu'da ayırım gözetmeksizin tüm unsurların tecrübelerinden de faydalanmak gereklilik arz eder. Keza Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180)'in hizmetinde görev almış olan Ioannes Kinnamos (1118-1176) eseri *Historia*'da, I. Manuel'den önce İmparator olan Ioannes Komnenos (1118-1143)'un döneminde Türklerin

333 Bedirhan, Y., a. g. m., s.485.

334 Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, Spring 2014, s. 384. Örneğin Menderes nehri dolaylarındaki Rumların, I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Akşehir ve civar bölgelerine yerleşimleri sağlamıştır; Bedirhan, Y., a. g. m. s. 485.

335 Bedirhan, Y., a. g. m., s. 485.

tarım bilmediklerini kaydetmiştir. Türkleri et ve süt ile beslenen ve açık arazide gruplar halinde yaşayan bir millet olarak tanımlamaktadır³³⁶. Bu genelleme söz konusu dönemdeki Anadolu Türklerinin tamamı için yapılamayacak olsa dahi, göçerlerin zamanla yerleşik hayata geçerken kendilerinden önce yerleşik hayata geçen ve buna uygun olarak tarım gibi kültür öğelerine sahip topluluklar ile etkileşimin gerekliliğini göstermesi açısından önem arz eder. Keza Türklerin daha yoğun olarak faaliyet gösterecekleri ticari hayat ve yine Türkler eli ile gerçekleştirilecek olan iktisadi kalkınma Anadolu'da çok daha sağlam bir şekilde tutunabilmek için elzem görülmektedir.

13. Yüzyılın ortalarından Türklerin yerleşik hayata daha fazla intibak sağladığı anlaşılmaktadır. Buna etki eden unsurların başında “Ahilik Teşkilatı” gelmektedir. Yaklaşık olarak 1220 yılına kadar Türkler Anadolu'ya otlak, yaylak, kışlak ve elverişli iklim koşulları nedeni ile gelmekte iken³³⁷ bu zamanlardan itibaren Türklerde yerleşik hayata geçmenin arttığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında Ahi Teşkilatının etkisi olmuştur. Ahi Teşkilatı Türklerin bir meslek ya da sanat sahibi yapma görevini ifa ederek yerleşik hayata geçmelerine imkân sağlamıştır³³⁸.

Buna binaen Selçuklular yerleşik hayata geçiş için önemli bir adım sayılabilecek ve zirai mahsul artışının da gerçekleştirilmesine katkı sağlayacak olan bir uygulamayı hayata geçirerek zirai sulama sistemlerini Anadolu'da da uygulamaya başlamışlardır. Bu uygulama Türklerin iyi

³³⁶ *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, (Yay. Haz. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s. 9. Benzer tanımlamayı IV. Haçlı seferi sırasında İstanbul'un Avrupalı Hıristiyan ordusu tarafından zaptedilmesini kaleme alan Robert de Clari de Eflak bölgesine komşu olarak yaşayan Kuman Türkleri için yapmıştır. Robert de Clari göre Kuman Türklerinin de et, süt ve peynir ile geçindiklerini belirtmektedir: Robert de Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, (Çev. Dr. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 29.

³³⁷ Kaya, A., “Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelmesinde Ahilerin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 29, 2014, s. 552.

³³⁸ Demirpolat, A.-Akça, G., “Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Bahar 2004, Konya, s. 364-365.

bildikleri ve Orta Asya'dan uygulayageldikleri bir medeniyet unsurudur. Böylelikle açılan kuyular ve su kanalları vasıtası ile ekilebilir arazi miktarında artış sağlanmış ve özellikle Orta Anadolu'da zaman zaman yaşanan kıtlıkların ve bunu tetikleyen pahalılığın önüne geçilmiştir³³⁹.

Anadolu'da Rumların, Ermenilerin, Arapların çoğunlukta olduğu yerler mevcuttu. Tüm unsurların kendi çoğunlukta oldukları yerler dışında ticaret veya merkezi otoritenin yönlendirmeleri gibi sebepler olmadıkça fazla görünmedikleri ve kendi muhitleri haricinde iskân imkânı aramadıkları anlaşılıyor. Ancak özellikle XII. yüzyıldan itibaren Türkler gerek yerleşik ve gerekse konargöçer olarak Anadolu'nun her yerinde bulunmaktalar. Selçukluların iskân politikalarının sonucu olarak Türkler Anadolu'nun tarım arazilerinde, meralarında, dağlarında, sınır boylarında velhasıl her yerinde karşılaşılabilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğal olarak bu durum neticesinde çeşitli bölgelerde bulunan Türkler arasında bir ağ oluşmaktadır ki ticaret ortamını daha da canlandıran ve Anadolu'da Türk nüfusun etkisinin hızlı bir şekilde artmasına sebep olan başlıca etkenlerden birisi de budur.

Ticari kapasite artışının sonucu olarak oluşan iç ve dış talebe cevap verebilmek için gerekli olan ürün arzı atışının gerçekleşmeye başlaması sebebiyle oluşan işgücü açığı Türkmen gruplar ile doldurulmaya başlandığı görülüyor ki tabii olarak Anadolu'da Selçuklu idaresinin tesis edilmesi ile birlikte bu çok daha yoğun olarak gerçekleşecektir.

Bizans Devletinin 12. ve 13. yüzyıllarda eski gücünü aradığını biliyoruz. Bizans Anadolu'da ticari, siyasi ve toplumsal organizasyonu sağlayabilecek durumda değildi. Bizans'ta hem iç hem de dış karışıklıklar hat safhadadır. Bizans Devletinde kargaşa Türkiye Selçuklularının Anadolu'da varlıklarını iyice hissettirdikleri 12. ve 13. yüzyıllardan önce de zaman zaman yaşanmakla beraber söz konusu yüzyıllarda düzeyi artmıştır.

³³⁹ Bedirhan, Y., a. g. m., s. 492. Yaklaşık 2.200 yıllık olan ve Sincan Uygur bölgesinde bulunan Karız su kanalları ile ilgili olarak bkz. Perinçek D., *Orta Asya Uygarlığı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 60-68.

Bununla beraber Türkler 11. yüzyılın sonlarında VII. Michael Dukas ile ona karşı ayaklanan Nikephoros Botaniates arasında geçen mücadelelerde olduğu gibi siyasi karışıklıklar dönemlerinde üstlendikleri roller ile daha da etkin olmak fırsatını da kaçırmadılar ve bu çabalar ile Anadolu'da hâkim oldukları sahaları genişletebilme ve otoritelerini kurabilme imkânları yakaladılar³⁴⁰.

Anadolu'da her kesimin huzur ortamının tesisini beklediği muhakkaktır ve böyle karmaşa dönemlerinde bu ortamı sağlamak ve ticarete yeniden can vermek açılarından, bunları temin edemeyen Bizans Devleti de vazgeçilmez değildir. Selçuklular bu noktada bir boşluğu doldurma vazifesi göreceklendir.

II. Selçuklu İktisadi Yapısının Şekillenme Başlaması ve Haçlı Seferlerinin Etkileri

Malazgirt Savaşı sonrası daha da yoğun bir şekilde Anadolu'da Selçuklular tarafından siyasi ve askeri hâkimiyet tesis edilmeye başlar iken, bu hâkimiyetin ticari ağının oluşmasında Haçlı Seferlerinin yoğun etkisi olmuştur³⁴¹.

Haçlıların İstanbul'a gelişleri ve Anadolu üzerine ilerlemeye başlamaları ile daha da artan kargaşa çeşitli göçleri ve bu göçler nedeniyle oluşan sosyal problemleri beraberinde getirdi. Haçlı seferleri esnasında bazı şehirler boşaltıldı ve şehir halkları dağlara ve ormanlara yöneldiler³⁴². Anadolu'da, Haçlıların geçtiği güzergâhlarda ve ele geçirdiği yerlerde ekonomik ve ticari hayattaki bazı uygulamaları nedeni ile tarım faaliyetlerinde azalma olmuştur³⁴³. Tarım alanlarının ekilememesi ile birlikte

³⁴⁰ Nikephoros Bryennios, *Tarih'in Özeti: (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 134; Ayönü, Y., *Selçuklu - Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir, 2007, s. 12.

³⁴¹ Kırpık, G., "Haçlılar ve İpek Yolu", *Bilgi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 61, Ankara 2012, s. 181-190.

³⁴² Altan, E., "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, Sayı 68 (2018/2), İstanbul 2018, s. 22-23.

³⁴³ Kırpık, G., a. g. m., 189-190.

beslenme sorunlarının da ortaya çıkması muhtemeldir. Ticari yolların güvenli olmaması nedeni ile iktisadi yapı can çekişmektedir. Keza farklı coğrafyalarda oluşan taleplere cevap verebilmek için gerçekleştirilen ticaretin vazgeçilmez unsuru nakliyatıdır ve güvenlik problemleri nedeni ile ticaret yollarında sapmalar yaşanmakta, bu yollar daha güvenli görünen şehir ve limanlara yönelmektedir.

Bu zamanların konjonktürü de Selçukluların ticari hayatta rol kapmasına imkân veriyordu. Keza Haçlı seferleri nedeni ile Suriye Kervan yolları sürekli tehdit altında idi³⁴⁴.

Nitekim 1204 yılında İstanbul'da 57 yıl sürecek olan Latin istilası yaşandığında³⁴⁵, Haçlılar Anadolu içlerine doğru ilerleyerek sosyal, siyasi ve ticari düzenin değişmesine neden oldular. Özellikle Akdeniz ticaretinde etkinliği ele geçiren Venedik, Ceneviz, Pisa ve diğer tüccar devletlerin Haçlı seferlerine de katılarak hem coğrafyayı daha iyi tanıdıkları ve söz konusu seferlerde gösterdikleri etkinlik ile bazı limanları ve şehirlerdeki pazarları da aralarında pay ederek bir takım kazanımlar elde ettikleri görülmektedir³⁴⁶.

Haçlı seferleri Anadolu için çeşitli sonuçlar doğurmuştur ve yıpratıcı olduğu kuşkusuzdur. Haçlılar bazı şehirleri ellerine geçirdikçe Bizans başkenti İstanbul ile arasındaki ulaşım dahi sekteye uğramaya başlamıştır³⁴⁷. Ancak Akdeniz'in tüccar devletleri Haçlı seferleri döneminde özellikle ticari açıdan önemli roller almaya başlayacaklardır³⁴⁸. Bu tüccar devletler için ticari kazanç elde etme amacı Haçlı seferlerinin görünürdeki amaçlarının önüne geçmektedir. Özellikle Selçuklu topraklarında hasadı ve üretimi yapılan emtianın Akdeniz pazarına aktarılmasında gösterdikleri faaliyetler Selçuklu Türkleri açısından da gelir kaynağı haline geldi. Zira Latin deniz devletleri Anadolu'da bazı koloni şehirler kurdular ve Anadolu'dan hammadde ihracı yapılmaya başlandı. Ekonomik gücü artan

³⁴⁴ Tükel, A., "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", *Belleken*, Cilt: XXXIII, Ekim 1969, Sayı: 132, s. 432.

³⁴⁵ Robert de Clari, a. g. e., s. 38-41.

³⁴⁶ Kırpık, G., a. g. m., s. 185.

³⁴⁷ Eskikurt, A., a. g. m., s. 22.

³⁴⁸ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382.

ve gelişen şehirlerde zamanla imalat sanayisinde de büyüme oldu ve mamul ürün ihracı da özellikle Akdeniz havzasına yine bu denizci Latin devletleri vasıtası ile gerçekleştirildi³⁴⁹.

Ayrıca Latin Krallıkları ile Eyyubi ve daha sonra Memluk Devletleri arasında cereyan eden savaşlar neticesinde bazı limanlar da tahrip edilmişti. Bu halde daha güvenli ticaret yolları Anadolu üzerinden ilerlemeye başlayacaktır³⁵⁰. Anadolu coğrafyasında söz konusu organizasyonu sağlayacak teşkilatlı bir yapı gereksinimi doğmuştur. Karmaşanın arttığı böyle bir zamanda idari, siyasi ve ticari organizasyonu yeniden tesis edebilecek yegâne güç olarak görünen Selçuklu Türklerinin egemen bir otorite olarak ortaya çıkışı öncelikle Anadolu'daki farklı güç odakları ve zamanla Venedik başta olmak üzere Akdeniz ticaretinin başat devletleri tarafından da talep edilir hale gelecektir.

Selçuklular da bu dönemde özellikle ikili anlaşmalar ve uygun gümrük vergisi tarifeleri ile³⁵¹ ticareti teşvik ederek ticari sirkülasyonun devamı için olumlu adımlar atmışlardır³⁵². Böylelikle Haçlıların gelişi pek çok olumsuz etki yaratmış olmasına karşın Anadolu ile Akdeniz coğrafyaları arasındaki ticarete adeta patlamaya da neden olmuştur³⁵³ ve Anadolu ürünleri daha önce olmadığı kadar Akdeniz pazarında yer bulmuştur.

III. Türkiye Selçuklularının Uluslararası Ticarete Sahne Alma Gayretleri

³⁴⁹ Kuşçu, A. D., "Selçuklu Deniz Ticaretinin Anadolu Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonundaki Rolü", *International Conference On Eurasian Economies, Kaposvár-Hungary* 29-31 August 2016, s. 333.

³⁵⁰ Çavuşdere, S., "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", *Tarih Okulu*, Yaz 2009, Sayı IV, s. 55.

³⁵¹ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 391-392; Çavuşdere, S., "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", s. 62.

³⁵² Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 356.

³⁵³ Kayaoğlu, İ., "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:24, Sayı: 1, 1981, s. 364; Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382.

Selçukluların Anadolu ticaretinde söz sahibi olmaya başlamalarındaki en önemli neden öncelikle deniz ticaretinde etkin bir rol elde etmelerinden geçmekte idi. Selçuklular kendi kontrollerinde bulunan bir ticari ulaşım ağına sahip olmalıydılar ve bu ticari ağ önemli deniz yollarından da faydalanmaya imkân verebilmeliydi.

Burada önemli unsur ticareti şekillendirecek olan “talep unsurunun” nerelerde ortaya çıktığıdır. Doğu Roma başkenti İstanbul’un bu noktada başı çektiğini görmekle birlikte Akdeniz dünyasının önemli metropollerinde de farklı coğrafyaların ürünlerine talep oluşuyordu. Ticari emtia çeşitli yollar vasıtası ile getirilerek Anadolu pazarında tüketime sunulduğu gibi Akdeniz ülkelerinde de farklı coğrafyaların ürünlerine talep bulunuyordu. İki yönlü ticari hareket de kaçınılmazdır. Ayrıca tüccarlar gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerde denizyolunu tercih ederek zaman ve kaynak israfının önüne geçebiliyorlardı. Akdeniz’de 1207 yılında Antalya’nın³⁵⁴ ve Karadeniz’de 1214 yılında Sinop’un³⁵⁵ Selçuklu hâkimiyeti altına girmesi bu açıdan ileri bir adımdır. Antalya’da yaşayan Hıristiyanlar ayaklanarak şehri Kıbrıs Franklarına teslim etmek istemişlerse de Sultan I. İzzettin Keykavus 1216 yılında bu şehirde kesin olarak Türk hâkimiyetini sağlamış ve *Sultanii’l-Babreyn (İki Deniz’in Sultanı)* unvanı ile başkent Konya’ya geri dönmüştür³⁵⁶. 1223 (farklı kaynaklarda 1221-1222) yılında Alanya’da da Selçuklu hâkimiyetinin tesis edilmesi ile³⁵⁷ birlikte Türkler deniz ticaretinde söz söylenebilme seviyesine gelmişlerdir.

Bu liman şehirleri Anadolu’da Türkler tarafından gerçekleştirilen ticaretin denizlere çıkış noktalarını oluşturdular. Antalya, Sinop ve Alanya’nın ele geçirilmesi ile donanmaya ve tersaneye sahip olma yolu

³⁵⁴ İbni Bibi, *Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s.43-46; Baykara, T., *I. Gıyaseddin Keybusrev (1164-1211) Gazî-Şebit*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 36-39.

³⁵⁵ İbni Bibi, a. g. e., s. 60-64.

³⁵⁶ Koca, S., *Sultan I. İzzettin Keykavus (1211-1220)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 30-38.

³⁵⁷ Gregory Abûl-Farac, *Abûl-Farac Tarihi*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Cilt:2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 516; İbni Bibi, a. g. e., s. 94-98; Uyumaz, E., *Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003, s. 22-25.

açılmıştır³⁵⁸. Kısa zamanda “Selçuklu Deniz Gücü” olarak adlandırabileceğimiz bir olgu ortaya çıktı ki 1226 yılında Karadeniz'in Kuzeyinde Suğdak liman kentine sefer düzenleyebilecek seviyeye ulaşılmıştır³⁵⁹. Bundan önce güneyde ise Antalya'nın fethi ile bir donanma oluşmuş ve Alanya'nın fethine Antalya'dan gelen deniz güçleri destek vermişlerdir³⁶⁰. Sultan I. Alâeddin Keykubat tarafından 1228 yılında Alanya'da yaptırılan tersane denizciliğe verilen önemin göstergesidir³⁶¹.

Bu zamanlarda Anadolu yarımadasının kuzeyinde Trabzon, Samsun ve Sinop ile birlikte Farya (Bafra) ve Fatsa limanları da ticari yükün bir kısmını taşıyaya aracılık etmektedirler³⁶².

Türkiye Selçuklularının fetih hareketlerine bakılacak olursa ticari hareketliliğin sürekliliğini temin maksadı açıkça görülebilir. Bahsettiğimiz liman kentlerinin alınmasından da önce 1080 yılında Kutalmış oğlu Süleyman tarafından İstanbul Boğazı'nın Anadolu tarafı ele geçirilmiş, gemi trafiği kontrol altına alınarak gümrük daireleri kurulmuştur³⁶³. 1084 yılında 30.000 altın vergi geliri elde edilebilen önemli bir ticaret kenti olan Antakya'yı fetheden³⁶⁴ ve beraberinde 1147 yılında Kilikya Ermenilerine üstünlüklerini kabul ettiren ve 1207 yılında Antalya'yı ele geçiren Selçuklular, Anadolu'nun güneyinden gerçekleşen ve II. Süleymanşah (ö. 1204) tarafından Gürcistan'a gerçekleştirilen sefer ile Kafkasya bölgesinden Anadolu'ya gerçekleşen ticaretin önü açmışlardır³⁶⁵.

³⁵⁸ Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, s. 390.

³⁵⁹ İbni Bibi, a. g. e., s. 118-119; Uyumaz, E., a. g. e., s. 34-38.

³⁶⁰ Uyumaz, E., a. g. e., s. 23

³⁶¹ Uyumaz, E., a. g. e., s. 25

³⁶² Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akköyünlü, Karaköyünlü Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1937, s. 106; Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, s. 376.

³⁶³ Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, s. 372.

³⁶⁴ Kerimüddin Mahmud Aksarayı, *Müsameretü'l-Abbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.14-16; Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, s. 373-389-390.

³⁶⁵ İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alaiyye fi'l-Umuri'l-Alaiyye (Selçuk-nâme)*, (Trc. Mürsel Öztürk), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 91-95; Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar”, s. 492-493.

Bir yandan da Çaka Bey Ege sahil kesimine kadar uzanarak buralarda Türk varlığını hissettiren³⁶⁶, diğer taraftan Selçuklu komutanlarından Karatekin de 1085 yılında Sinop'u alarak Karadeniz sahillerine kadar ulaşıyordu³⁶⁷. Ebu'l-Kasım döneminde (1086-1092) ise Selçuklu Anadolu'sunun ilk tersanesi Gemlik (Kios)'ta kuruldu³⁶⁸.

Selçukluların Anadolu'da ve denizlerdeki faaliyetlerinin bir düzen halinde gerçekleştiği görülüyor. Buradaki teşvik edici unsurların başında ticari yollarda etkin olma güdüsü olduğu aşikârdır. Selçukluların Anadolu'da etkinliklerini hissettirmeye başlamalarından hemen önce bu coğrafyada ticaretin de durgunluk içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan Selçukluların Anadolu'daki ve denizlerdeki gayretleri coğrafyaya bir dinamizm getirmiş ve ticaretin yeniden canlanabilmesine imkân sağlamıştır.

IV. Akdeniz Ticaretinde Selçuklular ve Antlaşmalar Vasıtası İle Uluslararası Ticaretin Düzenlenmeye Çalışılması

12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'nun batısında Bizans Devleti halen etkinlik tesis edebilse de, Orta ve Doğu Anadolu'da güçlü bir konumda bulunan Selçuklu Türkleri Ege denizine kadar uzanabilmektedirler³⁶⁹. Menfaatleri her iki devleti zaman zaman bir araya getirmekle birlikte Venedikli, Pisalı, Fransız ve diğer bazı Avrupalı tüccarlar da Haçlı seferleri sırasında Anadolu'da yürütülen siyasette ve ticarete rol alır duruma gelmişlerdir³⁷⁰.

Selçuklu Türkleri ile Bizans Devleti arasında iletişim her zaman mevcuttur. Zaman zaman her iki devlet arasında bazı ticari anlaşmazlıkları düzenlemeye yönelik girişimler yapılmaktadır. Bunlar genellikle tüccarlar vasıtası ile ticari emtianın taşınması sırasında karşılaşılan muhtelif sorunlar

³⁶⁶ Anna Komnena, a.g.e., s.213-234

³⁶⁷ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 373, 390.

³⁶⁸ Anna Komnena, a. g. e., s. 198; Gündüz, S., "Bursa'nın Antik Deniz Limanları", U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2015, s. 120.

³⁶⁹ Anna Komnena, a. g. e., s. 229-134.

³⁷⁰ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382.

için uzlaşa yolları arama niteliğinde idi. Nitekim 1197 ve 1205 yıllarında I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından ve 1200 yılında Rükneddin Süleyman Şah tarafından yapılan girişimler Bizans İmparatoru nezdinde değerlendirilmiştir³⁷¹.

Venedik sürdüğü siyaset gereği ticaret yapılan bölgelerdeki yerleşik otoriteler ile olumlu ilişkiler tesis etmek gayesi güdüyordu. Bu doğrultuda Haçlı Seferleri dahi başlamadan önce, 1082 yılında, Anadolu'da halen egemen güç olan Bizans Devleti İmparatoru I. Aleksios çıkardığı bir fermanla Bizans'ın egemenliği altındaki her yerde, her türlü vergi, resim ve harçtan muaf olmak kaydı ile Venediklilere ticaret yapma hakkı tanımıştır. Böylelikle Venedik geniş ticari ayrıcalıklara sahip olmuştu³⁷². Bu fermanı daha sonra Venedik'i Doğu Akdeniz ticaretinin en güçlü unsuru haline getirecek olan diğer Bizans fermanları takip edeceklerdir³⁷³.

Ayrıca bu dönemde Bizans devleti ile Türkiye Selçukluları arasında ticari ilişkiler mevcuttu. İstanbul'da döneminin büyük bir Metropolü olarak Kıpti, Alan, Karmati, Rus ve dünyanın her yerinden ve diğer pek çok milletten Müslim ya da gayrimüslim tüccarı kendisine çekiyordu³⁷⁴.

Bizans ile ilişkileri dolayısı ile elde ettiği ayrıcalıkların sürmesini arzulayan Venedik değişen konjonktürü farkederek Selçuklu Türkleri ile ilişki tesis etmek yoluna gidecektir³⁷⁵. Alanya, Antalya ve Sinop'un Selçuklu

³⁷¹ Çavuşdere, S., "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar", s. 56-57.

³⁷² Anna Komnena, a. g. e., s.186; Nicol, M. N., *Bizans ve Venedik (Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine)*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2000, s. 57-58; Çavuşdere, S., a. g. m., s. 5; Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Ord. Prof. Enver Ziya Karal), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 129.

³⁷³ Nicol, M. N., a. g. e., s. 57.

³⁷⁴ İbn Bibi, a. g. e., Cilt I, s. 73-75; Bedirhan, Y., "Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler ve Tacirler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number:43, Spring I, 2016, s. 328.

³⁷⁵ Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 143-146; Çavuşdere, S., *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchetto) Türkiye Ticaret Tarihi Dair Kayıtlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2007, s. 12.

egemenliğine girmesi ticari sirkülasyonun devamını temin etmesi açısından son derece önemlidir. Ne Bizans Devletinin uluslararası ticaretin güven içinde akmasını teminen kendi payına düşeni yapmaya yetecek gücü kalmıştı, ne de İstanbul'u işgal eden ancak Anadolu coğrafyasını tanımayan Latinlerin böyle bir amacı vardı. Yalnız Akdeniz ticaretinde söz sahibi olan Venedik Cumhuriyeti her ne kadar İstanbul'un işgali esnasında Haçlılara destek verse ve Akdeniz ticaretinin en etkin devleti seviyesine ulaşsa dahi, ilerleyen zamanlarda Akdeniz'deki ticari mobilitenin zarar görmemesi için Selçuklular ile anlaşmalar yapma siyaseti güdeceklerdir. Keza Akdeniz'in kolonizatör devletleri sahillerde yerleşiktir. Anadolu gibi karasal coğrafyaların ekonomik rantından istifade edebilmek bu coğrafyalarda yer alan otoriteler ile iyi ilişkiler tesis etmekten geçecektir. Bu bakımdan yerleşik oldukları liman şehirlerinin hinterlandına ve buralardaki ticaret yollarına hâkim olan her devlet ile ticari ilişki kurmak mecburiyetindedirler.

Bununla birlikte Anadolu'dan coğrafyasından ithal edilen ürünlerin maliyetinin daha düşük olması³⁷⁶ bu toprakları idareleri altında bulunduran Selçuklular ile ticareti cazip kılıyordu. Seçim yapmak keyfiyetine sahip olmamakla birlikte başta Venedik Cumhuriyeti zaman içerisinde devletlerarası münasebetlerde rol kapma ve etkili olma gayretlerine girişecektir.

Akdeniz ticaretini Venedik ile birlikte yönlendirmeye başlayan diğer önemli şehir devleti Cenova'dır. Bu şehirlerle birlikte Amalfi ve Pisa gibi daha küçük çapta ticari kapasitesi olan kentler vardı. Özellikle Venedik ve Cenova, Akdeniz ve Karadeniz'de bazı şehirlerde limanlara sahip oldular ve kendi kolonilerini kurdular³⁷⁷. Bu kolonilerden bazıları Türklerin egemenlikleri altına aldıkları ticaret yolları ile de kesişmekteydi. Ticari rant nedeni ile bu devletler Selçuklular ve birbirleri ile karşı karşıya geliyorlar ve

³⁷⁶ Fazlullah El-Ömeri, Ş., *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Dıyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 144-145; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarıcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s. 119

³⁷⁷ Çavuşdere, S., "*Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar*", s. 55.

çatışmalar yaşanıyordu. Denizlerdeki bu çatışma hali Selçuklu egemenliği sona erdikten sonra dahi devam edecektir³⁷⁸.

Cenevizliler I. Haçlı Seferinden sonra Antakya'da bir üs elde etmişlerdi. Buradan sonra Anadolu sahil bölgelerinde Trabzon, Samsun, Fatsa, Farya (Bafra), iç bölgelerde ise Amasya ve Sivas gibi şehirlerde kolonilere sahip oldular ve konsolosluklar açtılar. Ayrıca Cenevizlilerin kolonilerinin bulunduğu bir diğer şehir de Karadeniz'in kuzeyindeki Suğdak olmuştur³⁷⁹.

Bunların da haricinde Anadolu'yu çevreleyen denizlerde zamanla Provençeli tacirler (Provence Fransa'nın güneydoğu sahil bölgesinde bulunan ve Marsilya, Nice gibi liman kentlerini içine alan bölgedir), Floransalı, Anjulu, Napolili tüccarlar da ticari faaliyetlerde bulunacaklardır³⁸⁰.

Türk tüccarlar da Akdeniz'de Kıbrıs ve Karadeniz'de Kırım gibi bölgelerde bulunarak ticaret yapacaklardır. Selçuklular ticaretin önünü olabildiğince açmışlardır. Her yerden ve her milletten tüccarlar Anadolu'da ticaret yapabildikleri gibi Türk tüccarlar da dünyanın farklı bölgelerine giderek ticari faaliyette bulunmuşlardır³⁸¹.

Haçlıların Doğu Akdeniz'de son derece etkin bir duruma gelince Anadolu üzerinden Akdeniz limanlarına yapılan ticaret büyük önem arz etmeye başladı ve bu bölgedeki Alanya ve Antalya gibi limanlar daha işler hale geldi.

Haçlılar bu dönemde Anadolu'yu tanımaya başlamışlardır ve Bizans İmparatorluğu toprakları olarak bildikleri ve doğudan bu topraklara yönelik Türk akınlarını durdurmak maksadı ile davet³⁸² üzerine geldikleri yerlerden

³⁷⁸ Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embaja a Tamor Lan)*, (Çev. Ö. R. Doğru), Ses Yayınları, İstanbul, 1993, s. 33, 60. 15. yüzyılın başında Karadeniz'den geçen Venedik ve Ceneviz gemileri arasındaki bu çatışmadan açıkça bahsetmiştir.

³⁷⁹ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382.

³⁸⁰ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382.

³⁸¹ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382-383.

³⁸² Demirkent, I., *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 3-4.

Türkiye olarak bahsetmişlerdir³⁸³. Bu durum sadece yoğun Türk göçleri ile Anadolu'da yaşayan halkın değil, bizatihi Anadolu coğrafyasında Türk kimliğinin artık yerleşmiş olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkler de Haçlılara karşı yaptıkları savunmada artık karşı kendi topraklarını savunur haldedirler. Bu halde Haçlılar mevcut konjonktürün farkına vararak bir yandan toprak mücadelesinin sürdüğü bu dönemde Türkler ile uzlaşarak onlar ile iş yapabilmenin de yollarını aramışlardır.

Selçuklu ile sürtüşmek Türklerin ellerinde yer alan bölgelerin ticari rantından yoksun kalmak manasına geleceğinden çatışmaya girmek yerinde olmayacaktır. Keza denizlerdeki ticari kazanç kavgasında bir şehir devletinin yerini diğer bir şehir devleti rahatlıkla doldurabilecektir. Akdeniz ticaretinde böyle bir durumda oluşacak boşluk kapatılacaktır. Avrupalı tüccarlar her ne kadar Haçlıların ellerinde bulunan bölgelerde ekonomik açıdan daha etkin olsalar dahi, konu ile ilişkili taraflar diğer bölgelerde bulunan yerel otoriteler ile iyi geçinerek ticari mobilizasyonun ve kârın devamını sağlayabileceklerdi. Ticari akım ister istemez kârın yüksek olacağı yere yönelecektir. Bu herhangi bir dinle ya da etnik yapı ile tarif edilemez ve uluslararası ticarete bunun en belirleyici unsurlarından bir tanesi gümrük tarifeleri olmaktadır. Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde kendilerine yer etmiş Selçuklular ile birlikte yerel Haçlı krallıklarının tutumları da ticarete yön verecektir.

Atılan her adımda belirgin bir politika takip edildiği görülüyor. Bu amaçla Venedik ve Cenova başta olmak üzere Latin tüccar devletler uluslararası ticarete bir rol kapabilmek ya da daha önceden oluşturulmuş uluslararası ticari düzene iştirak ederek konumlarını sağlamlaştırabilmek için Türkiye Selçuklu hükümdarları da ticarete etkin olan ve diğer çevre ülkeler ile ikili ilişkiler tesis etmeye başladılar.

Bu doğrultuda taraflar arasında ticari anlaşmalar uygulamaya konulmaya başlandı. İlk anlaşmalar Sultan I. İzzettin Keykavus döneminde,

³⁸³ Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 104-105; Özcan, Altay Tayfun, "XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, 2012, s. 67-68.

1214 ve 1216 yılları arasındaki mektuplaşmalar neticesinde Kıbrıs'ın Haçlı Kralı Hughes (Hügo) (1205 – 1218) ile yapılmıştır. Tamamı Grekçe yazılmış olan mektuplar 5 adet olup bunların 4'ü Kıbrıs Kralı tarafından kaleme alınmış iken son mektup Sultan I. İzzettin Keykavus tarafından muhatabına yazılmıştır³⁸⁴.

Taraflar arasındaki mektupların samimi hitaplar içerdiği görülmektedir. Kral tarafından Sultan'a yazılan 1214 tarihli ilk mektubun metninden iki taraf arasında daha önceki tarihlerde münasebetlerin başladığı anlaşılmakta ve ayrıca ticaretle ilgili şu ifadelere yer vermektedir:

“Sultanlık devletinin müsaadesi gereğince bütün ülkelerinden tüccarlar ve gemiciler engelsiz ve tereddütsüz olarak bütün neş'e ve kolaylıkla benim memleketime gelecekler; aynı tarzda bizimkiler kimse tarafından mani olunmaksızın, her biri tamamen serbest olarak, senin memleketine girecek ve çıkacaklar ve istediklerini yapacaklardır”³⁸⁵.”

Kral tarafından yazılan diğer mektuplarda da ilk mektuptaki ifadelere yer verilirken, 1216 tarihli üçüncü mektubunda Kral Hughes, korsanlık hareketlerine karşı gerçekleştirilecek girişimleri ve kaza geçiren gemiler için yürütülecek faaliyetleri konu edinmiş ve anlaşmanın üç yıllık olduğunu belirtmiştir. Şartlarına uyulmak kaydı ile bu anlaşma Antakya'da bulunan Haçlı Prensi ve Ermeni Kralı ile diğer Hristiyan taraflara da açık tutulmuştur. Sultan I. İzzettin Keykavus'un 1216 tarihli cevabi mektubunda da bu konular ile birlikte muhatap ülke vatandaşlarının kendi ülkeleri içinde ölmeleri halinde mallarının iadesi ile ilgili işlemlerden bahsetmiştir³⁸⁶. Bu minval üzere gelişme gösterdiği anlaşılan ilişkiler neticesinde Kıbrıs Adası doğu – batı yönlü ticaretin deposu haline gelmiştir³⁸⁷.

Bizans ile yaptığı ticari anlaşmalar ile deniz ticaretinde ayrıcalıklar elde eden Venedik de Bizans'ın gücünün hissedilemediği söz konusu zamanlarda, bu sefer elde ettiği limanların da büyük etkisi ile bölgedeki

384 Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 139-143; Çavuşdere, S., *“Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”*, s. 59-60.

385 Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 139.

386 Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 140-143.

387 Kayaoğlu, İ., “a. g. m.”, s. 360.

deniz ticaretinde söz sahibi olan Selçuklular ile ilişkiler tesis etmiştir. Bizans ile ticari ilişkileri bulunan, ancak 1204 yılında İstanbul'u işgal eden Haçlılara da destek veren Venedik³⁸⁸, Selçuklu Türklerinin kendilerini hissettirmeleri ile birlikte onlarla da anlaşma zeminleri arayacaklar ve bulabileceklerdir. Kurulan dostluk ilişkilerinin ticari kazanç temelli olduğu aşikârdır. Keza Selçukluların da ellerindeki ticari emtiayı Akdeniz pazarlarında pazarlayabilmek için Venedik gibi Akdeniz ticaretinde birikim sahibi bir güce ihtiyacı vardır. Daha açıkçası mevcut otoriteler açısından muhatap olunan taraf değil, ticari hayatın devamı önemlidir. Her ne kadar Venedik Bizans'ın etkili olduğu zamanlarda Bizans ile, Selçuklunun güç kazandığı zamanlarda Selçuklu ile ticari ilişki kurmakta iken, Selçuklu için de Akdeniz pazarlarına ulaşabilmek için denizlerde aracı vazifesi görecektir olan gücün Venedik, Cenova veya diğer tüccar devletlerden birisi olması önemli değildir. Ancak söz konusu zamanların ticari konjonktürü gereği Haçlı ittifakında yer alan ve seferlerine destek veren Venedik Cumhuriyeti olduğundan doğal olarak onlar ile ticari ilişkiler kurulmaktadır. Venedik ise ticari akımın ve kârın devamı için Selçuklu ile aynı ilişkilerin tesisi yoluna gidecektir. Taraflar arasında farklı siyasi duruşlar olmakla birlikte ticari hayatın sürmesine yönelik olarak birbirlerinin konumunu sorgulamayacaklardır. Özellikle Venedik tüm taraflar ile ilişkiler tesis ederek olaylar yaşanmadan önce konum alabilme gayreti içine girebilmiştir. Venedik aynı zamanda Cenova gibi diğer tüccar devletler ile birlikte Akdeniz ticaretinde kâr amaçlı faaliyetler de bulunurlarken ticari emtianın naklinde üstlendikleri vazife ile coğrafyalar arasında ticari bir katalizör görevi görmekte idiler.

Kıbrıs Kralı ile olan antlaşma Türkiye Selçuklularının siyasi olduğu kadar ticari açıdan da bir güç olduğunun kanıtıdır. Bu gücün bir diğer kanıtı Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın tahta geçtiği 1220 yılında Akdeniz ticaretinin etkin unsuru olan Venedik Cumhuriyeti ile yapılan bir diğer antlaşmadır. Bu antlaşma iki yıl süreli olup tüm Venedik unsurlarını

³⁸⁸ Robert de Clari, a. g. e., s. 1-54.

kapsıyordu³⁸⁹. Anlaşma gereği Venediklilerden alınacak verginin %2 olacağı ve kıymetli taşlar, inciler, işlenmiş veya ham gümüşten ve zahireden gümrük vergisi alınmayacağı kararlaştırılmaktadır. Bu anlaşma ile taraflar kendi egemenlik sahalarında diğer taraf gemilerinden batan ya da başka ülke gemileri tarafından takip edilmek suretiyle tehlike düşürülen olursa ona yardım etmek ve kurtarılan malları birbirlerine iade etmek taahhüdünde bulunuyorlardı. Ayrıca Kıbrıs Kralı ile yapılan antlaşmada olduğu gibi taraflar kendi ülkelerinde ölen diğer ülke vatandaşlarının mallarını muhafaza hususunda anlaşıyorlardı. Türkiye Selçuklu hâkimiyeti altında bulunan bir yerde Venedik veya diğer Latin devletleri arasında anlaşmazlık ortaya çıkarsa, bu anlaşmazlığın çözüm merkezi olarak Venedikliler tarafından seçilecek jüriden müteşekkil bir mahkeme yargılama yeri olarak kabul edilerek Latinler arasında çıkan uyuşmazlıklar Selçuklu hukuku dışında tutulmuşlardır. Buna rağmen öldürme ve hırsızlık gibi suçlar Selçuklu mahkemesinde yargılanabilecektir. Anlaşma ile Venedik, Türkiye Selçuklu vatandaşlarından birisine haksız bir nedenle zarar verirse bazı şartlar altında bunu tazmin etmeyi de taahhüt etmektedir³⁹⁰.

Kıbrıs Krallığı ile yapılan antlaşmaya kıyasla Selçukluların Venediklilere daha fazla imtiyaz tanıdığı görülmektedir. Keza bu anlaşmada Venediklilere o dönemde geçerli %10 gümrük vergisinin belirgin bir şekilde altında, %2 oranında gümrük vergisi tarifesi uygulanmıştır³⁹¹. Aynı zamanda İktisadi olarak; diğer Avrupalı tüccar devletlerle bir anlaşmazlıklarının olması halinde Venediklilerden oluşan bir jüri ile muhakemenin gerçekleştirilmesi maddesi ile de hukuki olarak avantaj sağlanmış, böylece Selçuklu Devleti hâkimiyeti altında diğer tüccar devletlere nazaran ayrıcalıklı bir konuma gelmeleri temin edilmiştir.

³⁸⁹ Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 144; Uyumaz, E., a. g. e., s. 86. Venedik Dukası ve onun yerine geçecek olan despotlar, Suriye ve diğer yerlerdeki Venedikliler ile onların tüm tacirleri.

³⁹⁰ Turan, O., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 144-145; Uyumaz, E., a. g. e., s. 86-87; Heyd, W., a. g. e., s. 333-334.

³⁹¹ Çavuşdere, S., "*Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar*", s.62

Gümrük vergi oranları ile Anadolu'da ticari hareketliliğe nasıl katkı sağlandığını anlayabilmek açısından Mısır'da Pisalı tüccarlara uygulanan vergi oranının %16 olduğunu ve altın ve gümüş ticaretinde bu oranın ancak %10'a çekilebildiğini belirtmek gerekmektedir³⁹².

Söz konusu ticari akım Avrupa'nın farklı liman şehirlerine kadar uzanıyordu. Venedikli tüccarlar ile birlikte Fransız tüccarların da Anadolu pazarlarında etkin oldukları biliniyor. Keza bu dönemde Kıbrıs Kralı I. Henri (1218-1253) tarafından Marsilya, Provence ve Montpellier tüccarlarına bir ferman verilmiş ve bu fermanla Türkiye'den gelen malların cinsleri ile birlikte bunlardan %1 oranında resim alındığı belirtilmiştir. Venedik ticarete başrolde ve bu ticaret büyük çapta. Asya ülkelerinden getirilen ürünler de ticarete konu oluyorlardı. Ayrıca kendi endüstri ürünlerini de Türkiye pazarına sokmaktaydılar. Bunların karşılığında Türkiye'nin endüstri ürünleri, kokulu maddeleri ile ipek ve kumaş malzemeleri mübadele ediliyordu³⁹³.

Bu tür ikili ticari anlaşmaların yapılması özellikle Akdeniz havzasında zorunluluk arz etmektedir. Keza ticari yolların ticari kazanç ile birlikte el değiştirme ihtimali de vardır. Örneğin Kilikya Ermenileri (Küçük Ermenistan) bu dönemde Yumurtalık (Ayas-Lajazzo) limanını imar etmişlerdir. Akdeniz sahilinde bu liman Antalya gibi Selçuklu limanlarına rakiptir³⁹⁴. Hatta önemli kervan yolları Küçük Ermenistan arazisinden geçmekte idi³⁹⁵. Ayas, Akdeniz'de Venedik ve Ceneviz için indirme bindirme limanı idi. Buradan Anadolu içlerine gidiliyordu³⁹⁶.

Her ne kadar bazı liman şehirleri hâkimiyet altında tutularak bir deniz gücü olma yolunda adım atılmış olsa dahi Anadolu Selçuklu Devleti büyük oranda bir kara devleti hüviyetine sahiptir ve Anadolu iç sahasındaki ticareti kontrol altında tutarak bu ticaret sayesinde oluşacak katma

³⁹² Heyd, W., a. g. e., s. 463.

³⁹³ Kayaoğlu, İ., "a. g. m.", s. 363; Turan, O., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 416.

³⁹⁴ Turan, O., "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, Cilt: X, Sayı: 39, 1949, s. 474.

³⁹⁵ Tükel, A., "a. g. m.", s. 432.

³⁹⁶ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi I*, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 19.

değerden istifade etme çabası içerisinde. Bu durum ticarete doğrudan müdahaleyi gerektirir ki bunun en önemli aracı vergidir.

Bu bakımdan Selçuklu Türkleri için Anadolu coğrafyasında hâkimiyet sahasının genişletilmesi de ticari kapasitenin artırılması adına önemlidir. Anadolu'da Selçuklu hâkimiyet sahası genişleyince, bu saha üzerindeki ticaret yollarına da sahip olacak olan Selçukluların kontrolü altındaki limanların hinterlandı da genişleyecektir. Böylelikle sınırdan sınıra vergi ödeyerek gerçekleştirilmeye çalışılan ticarete olan rağbet daha az olacağından, Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu'da kuzey-güney ve doğru batı yönünde tek elde organize edilecek ticari organizasyonda Selçuklulara ait olan limanlara talep de artmış olmalıdır. Her hâlükârda rekabet şartları ticari akımı kendi limanlarına çekebilmek ve oluşacak kazançtan istifade edebilmek açısından ticari anlaşmalar yapmayı mecburi kılmaktadır. Anlaşmalar ile tüccarlara Selçuklu sahasını daha avantajlı kılacak imkânlar sunuluyordu. Bu bilinçli bir politikanın ürünü olarak görünmektedir.

V. Anadolu Ticari Hayatının Organizasyonu ve Ahilik Teşkilatı

Selçukluların belirlediği iskân politikası tamamen kalkınma odaklıdır ve ihtiyaca binaen gerçekleştirildiği gibi uzun dönemli hedefleri de ihtiva etmektedir. Bu uğurda idaresi altında tuttıkları şehirlere çiftçi, zanaatkâr, tacir ve diğer meslek gruplarından ihtiyaç duyulan iş erbabının göç ettirilmesine gayret gösterildi ve böylece bu şehirlerde ticaretin canlanmasına ve şehirlerin kalkınmasına gayret edildi. Örneğin Sultan I. İzzettin Keykavus Sinop'u fethettiğinde, *"her yerden yetenekli, güçlü, itibarlı bir zengin (hâce) seçerek Sinop'a göndermelerini, eğer seçecekleri kişi, malını mülkünü bırakıp gelmek istemezse, onun gayrimenkulünü gönlünü ederek hazîne için (cibet-i has) satın almalarını ve onun tam karşılığını ödemelerini"* emrederek bu şehirde kendi istediği yerleşimin gerçekleşmesi için girişimde bulundu. Bunu

yaparken hangi milletten veya hangi dinden olduğuna bakılmamıştır³⁹⁷. II. Kılıçarslan döneminde Aksaray çevresine kervansaraylar yapılır iken, ayrıca pazarlar kurularak buralara ticaret erbabı kişilerin yerleştirilmesi sağlanmıştır. Anadolu'da Bizans zamanında köle ve serf olarak yaşayanlar Kutalmışoğlu Süleyman tarafından azat edilmişler ve üretime katılmaları sağlanmıştır³⁹⁸.

Şehirlerin konumu dolayısıyla Türkiye Selçukluları için üstlenilecek rol gereği uygulanan politika son derece isabetlidir. Bir yandan Anadolu'daki Türk nüfusu artarken ve bu nüfusun bu coğrafyada ihtiyaç görülen sahalara yerleşimleri sağlanırken, diğer taraftan şehirlerin ve bunlarla birlikte tüm Anadolu'nun kalkınmasına da ehemmiyet verildi. Ayrıca her din ve milletten köylü, çiftçi, tüccar veya diğer pek çok meslek erbaplarının da ihtiyaçlar doğrultusunda iskân edilmesi için gerekli politikalar izlendi. Böylelikle sosyal alanda çatışmaların önüne geçilerek tüm unsurların bilgi ve birikiminden de faydalanılmış ve kalkınmanın sürekliliği temin edilmeye gayret gösterilmiştir.

Ekonomik gücü elde etmek Anadolu coğrafyasında tutunabilmek için öncelikli amaçlardan birisidir ve ticareti kontrol altında tutmak bu hedefe ulaşmada mihenk taşıdır. Bunun için askeri usullere başvurmak önemli iken, elde edilen toprakların yerel unsurları ile birlikte ve yerel yapılara uygun ticareti düzene koymak da önemlidir. Mevcut olanı tamamen yıkmak, ortadan kaldırmak sürekli bir durgunluk ya da ilerleme sağlanana kadar yoğun bir emek kaybına neden olacaktır. Bunun için hızlı bir algılama sürecinden geçilecektir. Farklı unsurların tasfiyesi bu sürecin tamamlanmasına engeldir. Selçuklu Türkleri mevcut işleyen ticari yapıyı koruyarak Türk nüfusunun da ikame olacağı bir ticari sistemin kurgulanabilmesi için altyapı oluşturmalarıdır.

³⁹⁷ İbn Bibi, a. g. e., Cilt I, s. 174-175; Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 384; Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", s. 485.

³⁹⁸ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", s. 485.

Bu noktada “Ahi Teşkilâtı”nın çalışmaları son derece önemlidir. Ahilik teşkilatı ekonomide yer sahibi olan esnaf, zanaatkâr, çiftçi ve işçiler başta olmak üzere tüm grupları organize ederek bunların mesleki bilgi seviyelerini ve ticari ahlaklarını artırmaya gayret gösteren bir organizasyondur. Bu organizasyon içinde benzer işler arasında dayanışmayı sağlayan yapılar da mevcuttu³⁹⁹.

Türkiye Selçukluları Anadolu'daki ticari hayatın canlanabilmesi adına hangi din ve milletten olduğuna bakılmaksızın esnaf ve zanaatkârların Selçuklu hâkimiyeti altındaki bölgelerde istihdam edilmelerini sağlamaya gayret göstermekle birlikte, ayrıca Ahi teşkilatı konargöçer Türk gruplarını meslek sahibi ve zanaatkâr yapabilmek ve böylece yerleşik hayata geçirebilmelerini sağlamak için gayret sarfetmiştir. Bu durum Ahi teşkilatının amaçlarından birisi haline gelmiştir. Böylece çeşitli sanat kollarındaki muhtemel işgücü açığının da önüne geçilmiş olacaktır. Türkler bu sanatları icra için şehirlere yerleşmeye başlarlarken özellikle Orta Anadolu'da Türk nüfus giderek arttı⁴⁰⁰.

Selçuklular ekonomik kalkınmayı gerçekleştirdikleri takdirde sahip oldukları bölgelerde daha kalıcı olunabileceğini biliyorlardı ve buna göre hareket etmekte idiler. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için üretim artışına gerek uyulmaktaydı. Bu teşkilat sayesinde çeşitli sanat kollarındaki çalışan zanaatkârlar örgütlenme imkânı elde etmişlerdir⁴⁰¹. Ahi teşkilatı vasıtası ile Anadolu'nun önemli şehirlerinde üretim tesisleri ve çarşılar kurulmuştur. Şehirler bu sayede kalkınıp geliştikçe, bu şehirlerde iş ve ticaret yapmak cazip hale geliyor ve buralara yönelik göçler gerçekleşmeye başlıyordu.

Daha öncede belirtildiği üzere Anadolu'ya gelen Türkler konargöçer olup çoğunlukla hayvancılıkla iştilal etmekteydiler. Ahi teşkilatı bir yandan sanat kollarını örgütleyerek ticaret hayatına bir düzen getirmeye gayret

³⁹⁹ Turan, Ş., *Türk Kültürü Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s. 350-353.

⁴⁰⁰ Demirpolat, A.-Akça, G., “a. g. m.”, s. 364-365.

⁴⁰¹ Bedirhan, Y., “Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar”, s. 487.

gösterir iken, diğer taraftan da konargöçer Türklerin yerleşik yaşama geçerek yayla ve meralarda hayvancılık uğraşı haricinde şehirlerde esnaf, nakliyeciler, zanaat erbabı, işçilik gibi meslekleri edinmeleri için gayret sarfetmişlerdir⁴⁰².

Yerleşik hayata geçen konargöçer Türk grupları Selçuklu otoritesi altında zamanla bu otoritenin iktisadi gücüne katkı sağlayacaklardır. Böylelikle Anadolu'da Türk nüfusun artışı ile Anadolu arazisinde daha fazla toprak Türkler tarafından kontrol edilmeye başlarken, Ahi teşkilatının faaliyetleri ile meslek sahibi Türk nüfusun artışı ekonomik faaliyetlerin yavaş yavaş Selçuklu Türklerinin kontrolü altına girmesine neden olacak ve Anadolu ekonomisinde Türkler söz sahibi olacaklardır⁴⁰³. Ahilik teşkilatı ve uygulamaları sayesinde Türkler şehir ekonomisinde çok daha yoğun bir şekilde rol almaya başlamışlardır. Böylelikle şehirlerde ve Anadolu'da kalkınmanın perçinlenmesi amaçlanmıştır. Herhangi bir zanaat faaliyeti ihtiyaç hâsıl olduğunda söz konusu ihtiyaç o şehirden karşılanabiliyorsa ya da ihtiyaç duyulan ürünler şehirde üretiliyor veya tüccarlar tarafından getirilebiliyorsa iktisadi yapı kendisini göstermeye ve bilahare sosyal yapı da oturmaya başlayacaktır. Böylelikle oluşan ve sürdürülen düzen şehirleri çekici kılar ve iktisadi ve ticari açıdan sağlıklı, güvenlik açısından güçlü şehirlere yeni Türk göçleri gerçekleştirebilecektir. Şehirlere zanaatkâr ve ticaret erbabı olarak gelenler arkalarından daha fazla yerleşimcinin gelmesine de ön ayak olacaklardır.

VI. Kuzey-Güney Yönlü Ticarete Türkiye Selçukluları

Selçuklu Türkiye'si döneminde ürün çeşidi, talep, coğrafi ve idari yapıya göre oluşturulan pek çok ticari yol olduğu gibi, bu yolları içeren ve bu yolların istikametine göre belirlenebilecek ticari yol grupları mevcuttur. Buna göre kuzey-güney ve doğu-batı olmak üzere iki büyük ticari yol grubunun olduğunu söyleyebiliriz ki bu yollar irili ufaklı pek çok ticari yolu da içermektedirler.

⁴⁰² Kaya, A., "a. g. m.", s. 556.

⁴⁰³ Kaya, A., "a. g. m.", s. 553-554.

Bu ticari yol gruplarından kuzey-güney istikametinde olan yolun daha fazla öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu yol ana hatları ile Basra, Bağdat, belki Halep'ten başlayarak ticari emtianın Anadolu'nun kuzey kıyılarındaki Trabzon ve Sinop gibi liman kentleri ile Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım yarımadasına ait limanlar arasında aktarıldığı bir sistemdir⁴⁰⁴.

Ancak Trabzon'un önce Bizans ve daha sonra Trabzon Komnenosları elinde oluşu ve fethinin daha zor olması nedeni ile Selçuklu Türkleri açısından Karadeniz'e farklı bir yoldan çıkma ihtiyacı hâsıl olmuştu. Bu zamanlarda Karadeniz'in kuzeyinde özellikle Kastamonu ve Sinop civarında yoğun bir Türkmen nüfusun yerleşiminin olduğunu görmekteyiz⁴⁰⁵.

Başkent Konya, Anadolu'nun kuzeyinde Sinop ve Samsun gibi limanlara Karadeniz'in kuzeyinden gelen ve güneyde Antalya ve Alanya gibi liman şehirlerine Akdeniz'in farklı bölgelerinden ulaşan ticari emtianın pazarlandığı diğer merkezi Anadolu şehirlerinin idari merkezidir.

Ele geçirilen liman şehirleri ile birlikte Azak Denizi hinterlandından, Don ve Dinyeper gibi düzgün rejimli nehirlerin havzalarından ve hatta bunların da kuzey bölgelerinden başlayarak Sinop ve Samsun gibi limanlara ulaşan, buradan Anadolu içlerine ve güney yönünde Antalya ve Alanya limanlarında son bulan büyük bir ticari ağda etkinlik tesis edilmiş oldu. Bu limanlara ulaşan bağlantı yolları vasıtası ile Akdeniz'de bulunan Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın liman şehirleri ile⁴⁰⁶ birlikte Karadeniz'in özellikle

⁴⁰⁴ Kayaoğlu, İ., "a.g.m.", s. 364-365.

⁴⁰⁵ Cahen, C., "İbn Sa'îd sur L'Asie Mineure Seldjuçide", *A. Ü. D. T. C. F. Tarîh Araştırmaları Dergisi*, IV, 10-11, Ankara, 1968, s. 48; Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 375; Günel, G., "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2010, s. 136-137.

⁴⁰⁶ Bedirhan, Y., "Selçuklu Türkiye'sinde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/11, Summer 2016, s. 19.

kuzeyinde, Kırım yarımadasında ve Azak Denizinde bulunan liman şehirleri ile ticari irtibat sağlanıyordu⁴⁰⁷.

Sinop'tan hareketle Konya'ya ulaşan ticari yol Ankara üzerinden geçmektedir. Kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye yürütülen ticarete tüccarlar bu güzergâhı kullanarak ticari emtiayı Akdeniz pazarına sunulmak üzere Antalya ve Alanya gibi liman kentlerine ya da Karadeniz'e ulaştırmaktaydılar⁴⁰⁸.

Kuzey-güney yönündeki Anadolu ticari yolları dört bölüm halinde görülmektedir⁴⁰⁹:

1. Sinop'tan Ankara'ya
2. Ankara'dan Konya'ya
3. Konya'dan Beyşehir veya Hatunhisar yönü ile Antalya veya Alanya'ya
4. Antalya veya Alanya

Sinop'tan Ankara'ya uzanan yol Kastamonu ve Çankırı duraklarından geçmekte iken, Konya'dan Antalya ve Alanya'ya ulaşan yolun güzergâhı Beyşehir ve Seydişehir'den geçmektedir⁴¹⁰.

Akdeniz limanlarından Anadolu içlerine giden ticari güzergâh Elbistan ve Sivas'ı takiben Tokat'a ve bu şehirden Samsun ve Sinop limanlarına yönelmekte idi. Antalya, Alanya ve Kilikya'da bulunan Yumurtalık (Ayas) limanlarına Mısır'dan, Suriye'den ve diğer Avrupa liman şehirlerinden ticari mallar getirilmekte ve bu limanlara getirilen ürünler diğer Akdeniz limanlarına taşınmaktaydı⁴¹¹. Akdeniz ticareti oluşan talebe göre tüm liman kentleri arasında doğrudan veya dolaylı ticareti gerekli kılmaktadır.

⁴⁰⁷ Bedirhan, Y., "Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti'nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler ve Tacirler", s. 332.

⁴⁰⁸ Kayaoğlu, İ., "a. g. m.", s. 360; Tükel, A., "a. g. m.", s. 432-433.

⁴⁰⁹ Tükel, A., "a. g. m.", s. 433.

⁴¹⁰ Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴¹¹ Turan, O., "*Selçuk Kervansarayları*", s. 475.

Ayrıca Tebriz'den batı istikametinde Erzincan, Zara, Sivas, Tokat, Amasya güzergâhından gelen bir yol da kuzeyde Samsun ve Sinop'a ulaşmakta idi. Bununla birlikte Samsun'dan itibaren Anadolu'nun kuzeyinden güneyine uzanan bir diğer yol ise Havza ve Merzifon üzerinden Amasya'ya, oradan Aksaray, Konya ve Yumurtalık'a ulaşmakta idi⁴¹². Tebriz'den Erzurum'a gelen bir diğer yolun bir diğer istikameti ise Bayburt'tan Gümüşhane veya Erzincan'a ve oradan da Trabzon'a ulaşmakta idi⁴¹³.

İstanbul'a Yumurtalık ve Antalya'dan hareketle iki farklı ticari yoldan ulaşılabilir. Antalya'dan başlayan güzergâhlardan biri Burdur veya Denizli şehirlerinden geçerek, Dinar ve Afyon'a varıyor, buralardan İstanbul'a uzanıyordu. Yumurtalık'tan başlayan güzergâh ise Konya, Iğın, Akşehir ve Çay üzerinden Afyon'a ve Kütahya üzerinden İstanbul'a ulaşmakta idi⁴¹⁴.

Sinop'tan Amasya'ya uzanan yol bazen sadece Vezirköprü'yü geçerek Amasya'ya ulaşır iken, bazen de Vezirköprü'den sonra Samsun'a ve oradan Amasya'ya varmakta idi. Bu güzergâh Sivas, Malatya ve Bağdat'a veya Halep'e kadar ilerlemektedir⁴¹⁵.

Anadolu'dan Sinop ve Samsun gibi limanlara ulaşan ticari emtia için bu noktadan sonraki durak Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kırım yarımadasıdır. Bu yarımaya Selçuklu pazarına açan önemli liman şehirleri Suğdak⁴¹⁶ ve bu şehrin doğusunda yer alan Matrakha (Matrica)'dır⁴¹⁷. Ticari emtia Selçuklu Anadolu'sunun kuzey kıyılarında Sinop limanından hareket ile Suğdak limanında karaya çıkartılıyordu. Karadeniz'in kuzeyinden gelerek Anadolu'ya geçmek isteyenlerin uğrak yeri de Suğdak'tır⁴¹⁸. Musul ya da

⁴¹² Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴¹³ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 375.

⁴¹⁴ Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴¹⁵ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 375; Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴¹⁶ Turan, O., "Selçuk Kervansarayları", s. 475.

⁴¹⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 78.

⁴¹⁸ Ruysbroeckli Willem, a. g. e., s. 78; Heyd, W., a. g. e., s. 328.

Suriye'ye hareket ile Sivas'a ulaşan kervanlar için Sinop limanının alternatifi Trabzon limanı idi⁴¹⁹.

Düzyünlü rejimli nehirler vasıtası ile Kuzey Karadeniz limanlarına gelen ticari emtialar, bu limanlardan oluşan talebe göre başta İstanbul'a ve Karadeniz'in Anadolu kıyılarında bulunan şehirlere ve Akdeniz'in diğer liman kentlerine kadar ulaşabilecek ticari bağlantı sitemlerinin durak noktalarına aktarılıyordu. Anadolu'daki kuzey güney yönlü ticari yol ağı Sinop ve Samsun gibi limanlardan başlayarak Akdeniz kıyısında Antalya ve Alanya limanlarında nihayete ermektedir. Bu yolun tersi istikametinde de ticari akım devam etmekte ve Akdeniz'in çeşitli limanlarından elde edilen ürünler Antalya ve Alanya liman kentleri vasıtası ile Anadolu içlerinde nihai tüketicisine ulaşması için pazarlanmaktaydı.

VIII. Doğu-Batı Yönlü Ticarete Kervansarayların Önemi ve Güzergâhlar

Anadolu'nun kuzeyinde ve güneyinde ele geçirilen liman kentleri vasıtası ile Selçuklu ticaretinin önü açılmıştır. Artık Anadolu'ya ait ve doğu ülkelerinden Anadolu'ya getirilerek ticarete sunulan emtia daha geniş pazarlara hitap edebilecekti. Kuzey-güney yönlü gelişen ticaret, doğu - batı yönlü ticareti tetiklemiş, bu yönde gerçekleştirilen ticaretin kapasitesinde de artış olmuştur. Bu noktada ticaretin Anadolu'da hangi sahalar üzerinde yoğunluk kazandığı, ürünlerin nerelerden elde edildiği ve gümrük kapılarına gelene kadar geçilen bölgeler önem kazanmaktadır. Keza artan ticari hareketlilik refah seviyesinde de artışa neden olacaktır ve bunun sürekliliği her dönemde arzu edilen bir durumdur. Ticari kapasitedeki artış ile birlikte sürekliliği temin edebilmek ve kontrol mekanizmasını etkin kılabilmek için Selçukluların organizasyon kabiliyetleri ön plana çıkacaktır. Söz konusu organizasyon ağının merkezinde "kervansaraylar" yer alacaktır.

Anadolu tarihinin her döneminde ticaretin kavşak noktası olmuştur. Elbette Selçuklular öncesinde de Anadolu'dan Asya'ya doğru uzanan ticaret yolları mevcuttu. Anadolu içinde de hem doğu-batı yönünde, hem

⁴¹⁹ Heyd, W., a. g. e., s. 328.

de kuzeybatı bölgesinden özellikle İstanbul'dan güneydoğuya doğru yönelen bulunmakta idi⁴²⁰. Coğrafi konumu bunu gerektirir. Asya'dan Avrupa'ya ve aksi yönde gerçekleştirilen ticaret Anadolu yarımadasının kıyılarında yer alan limanlar vasıtasıyla yürütülüyordu. Buralarda bulunan şehirlerin her biri ticaret merkezi haline gelmekle birlikte bazıları diğerlerine nazaran farklı bir gelişime uğramışlar, kendi ticari hinterlandlarına sahip olabilmışlerdir.

Selçuklular ulaşım ve haberleşme sistemlerine büyük önem verdiler. 11. yüzyıldan itibaren posta teşkilatında Selçuklular vasıtası ile gelişme sağlanır iken diğer taraftan yolcuların korunması maksadıyla kervansaray, ribat, han, derbent gibi pek çok askeri ve ticari amaca yönelik yapılar vücuda getirilmiştir⁴²¹.

Anadolu'da ticarete konu emtianın elde edildiği yerlerde farklı ticaret yolları bulunmaktadır. Ancak ticarete esas yükü çeken ve daha büyük çapta ticaretin döndüğü, pazarların kurulduğu yollar mevcuttur. Büyük şehirler bu yollar üzerinde bulunmakla beraber kervansaraylar da bu güzergâhlar üzerinde inşa edilmişlerdir. Bu ticari yollar üzerinde "Yabanlu Pazarı" gibi uluslararası bir fuar niteliğinde olan pazarlar kurulur ki bu pazarlarda Kuzey Karadeniz'den, Türkistan'dan, Hint Diyarından ve dünyanın başka pek çok yerinden tüccarlar gelirler ve alışverişte bulunurlar⁴²².

Türkiye Selçuklularında ticaretin kalbi başkent Konya'dır. Şehir gerek kuzey-güney ve gerekse doğu-batı yönlü ticaretin kavşak noktasındadır. Selçuklu ülkesindeki yol ağları Konya'ya ulaşmaktadır. Bu durum Konya'nın Anadolu coğrafyasındaki konumunun doğal bir sonucudur.

Kuzey-güney istikametinde yollar Konya'da kesişmekte iken yine Konya'dan doğu yönünde ilerleyen bir ticaret yolu Aksaray'a ulaşmakta, buradan Kayseri'ye, Sivas'a, Erzincan'a ve Erzurum'a varmaktaydı. Bu yol,

⁴²⁰ Eskikurt, A., "a. g. m.", s. 17.

⁴²¹ Eskikurt, A., "a. g. m.", s. 20-21.

⁴²² Sümer, F., *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Fuar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985, s. 16-17, 24. Faruk Sümer'in çalışmalarına göre Yabanlu Pazarı bugün Kayseri'ye yaklaşık 70 km uzaklıkta bulunan Pazarören Beldesidir.

İran'dan ve Türkistan'a kadar ilerlemektedir. Kayseri-Sivas üzerinden gelen yol ayrıca Malatya ve Diyarbakır'ı aşarak Irak'a yöneliyordu⁴²³. Bir diğer tali yol Alanya'dan yine Konya'ya varmakta ve Konya'dan hareketle Akşehir'e ve oradan Batı Anadolu'ya ve İstanbul'a ulaşmakta idi⁴²⁴.

Söz konusu yollar Uzakdoğu'ya kadar ulaşmakta iken doğu-batı yönünde kateden ticaret yollarının Anadolu güzergâhı farklı merkezlerden geçmekte idi⁴²⁵.

Tebriz'den başlayan bir yol Bargiri (Van/Muradiye), Erciş istikametinden Malazgirt, Hınıs, Erzurum, Tercan ve Erzincan'a ulaşmakta, buradan batı yönünde ilerleyerek Sivas, Şarkışla, Kayseri, Aksaray ve Konya'ya varmaktadır. Yol bu noktadan Adana ve Ayas (Yumurtalık) istikametine döner. Yine Tebriz'den başlayan bir diğer yol ise Nahcivan, İğdır, Pasinler üzerinden Erzurum'a ulaşmakta idi. Buradan Yumurtalık'a kadar ki güzergâhı ilk güzergâh ile aynıdır. Konya'dan sonra Adana ve Yumurtalık yerine Antalya ve Alanya güzergâhları da tercih edilebilmektedir⁴²⁶.

Konya'ya gelen bir diğer kervan güzergâhı bu şehirden hareketle daha batıya ilerleyerek Beyşehir veya Gelendost'a, buralardan ise Burdur, Denizli, Alaşehir ve Foça üzerinden İzmir ve Efes'e ulaşıyordu⁴²⁷.

Konya gibi önemli ticari ve aktarma merkezlerinden bir tanesi de Ankara'dır. Tebriz'den Ankara'ya ulaşan bir güzergâh Sivas, Yozgat, Yerköy, Kırşehir ve Yahşihan üzerinden Ankara'ya gelmektedir. Bu yolun Ankara'dan sonra İstanbul'a kadar uzanmaktadır. Ankara'ya gelen bir diğer yolun güzergâhı Bağdat'tan başlayarak Musul, Mardin, Amid (Diyarbakır),

⁴²³ Turan, O., "Selçuk Kervansarayları", s. 474-475.

⁴²⁴ Turan, O., "Selçuk Kervansarayları", s. 474.

⁴²⁵ Günel, G., "a. g. m.", 133-146.

⁴²⁶ Pegolotti, F. B., *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, The Medieval Academy of America 24, Cambridge, Massachusetts, 1936, s. 389-391; Günel, G., "a. g. m.", 136-137.

⁴²⁷ Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

Ergani, Gölcül, Harput ve İzoli (Kale/Malatya)'dan geçmekte idi⁴²⁸. Bu yol Malatya'dan Sivas istikametine yönelmekte iken, ayrıca Bağdat'a Basra'dan gelen bir yol vasıtası ile Anadolu ticaret yolları Basra Körfezine bağlanmakta idi⁴²⁹.

İstanbul'a uzanan ticaret yollarından biri Halep'ten başlayarak Gaziantep, Göynük, Elbistan, Kayseri, Hacıbektaş, Kırşehir ve Lalahan üzerinden Ankara'ya, buradan ise Afyon ve Kütahya'dan geçerek Bizans başkentine ulaşmaktaydı⁴³⁰.

Bağdat'tan gelerek Anadolu içlerine ulaşan bir diğer yol ise Harput, Pertek, Çemişgezek üzerinden Eğin (Kemaliye/Erzincan), Divriği, Zara veya Buzbel dağlarına ve Sivas'a varmakta idi⁴³¹.

Anadolu yarımadasında ticari yollar tabii olarak kervanları en az zorlayacak arazilerden geçecektir. Ticaret kervanları için bu arazilerde ve güzergâhlarında ilerlerken, yolları boyunca dinlenmek, barınmak, hava koşullarından, eşkıyalık ve soygun gibi dış etkilerden korunmalarına yönelik olarak "kervansaray" ihtiyacı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır⁴³². Kervansaraylar, yolcu ve kervanların ihtiyaçları temin edilirken, herhangi bir saldırıyla karşılaşılması durumunda güçlü bir savunmaya olanak sağlayan mimari açıdan sağlam yapılardır. Bu amaca yönelik olarak pek çok kervansaray kalın duvarlarla, surlar ve burçlarla takviye edilmişlerdir⁴³³. Anadolu Selçuklularının ticarete verdiği önemin en önemli göstergesi bu yapılardır. Bu planlı ve başarılı bir faaliyetin ürünüdür. Selçuklu Türkleri ticareti kontrol altında tutmanın getirisinin sadece iktisadi alanda değil, siyasi ve içtimai alanda da başarının anahtarı olduğunu bilmekteydiler ve bu doğrultuda hareket ettiler. Kervansaraylara bu açıdan son derece büyük önem atfettiler. Öyle ki, kervansaraylar için Selçuklu medeniyetinin en

⁴²⁸ Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴²⁹ Kayaoğlu, İ., "a. g. m.", s. 364-365.

⁴³⁰ Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴³¹ Günel, G., "a. g. m.", s. 136-137.

⁴³² Kayaoğlu, İ., "a. g. m.", s. 365.

⁴³³ Yavuz, A.T., "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekân - İşlev İlişkisi İçinde Savunma Ve Barınma", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1992, s. 255-256.

önemli ve görkemli göstergeleri demek yanlış olmayacaktır. Bu yapılar Anadolu'da Selçuklular zamanında sahip oldukları değere sonraki zamanlarda ulaşamadılar. Selçuklu Anadolu'sunun ekonomik ve ticari yaşamının başat unsuru kervansaraylardır.

Kervansaraylar, ticaret kervanlarının geçtiği ticaret yollarında ve bunun da ötesinde idare altında tutulan tüm sahada etkinlik kurmak için birer kamu kurumu gibi vaziyet alıyorlardı. Haberleşme ağlarının da önemli unsurlarından birisi kervansaraylardı⁴³⁴.

Bir yandan Kervansaraylar yapılır iken diğer taraftan bu kervansarayları ve kervan yollarını birbirine bağlayacak olan köprü inşaatı gibi imar faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir⁴³⁵.

Anadolu yolları çok sayıda kervansaray ile donatıldı. Bu yollar üzerinde konaklama ve Karadeniz ile Akdeniz'de bulunan Selçuklu limanlarına güvenli bir şekilde ulaşabilmek amacıyla güvenlik için gerekli önlemler alındı. Böylece Anadolu'da Selçuklu siyasi yapısını destekleyecek ekonomik ve iktisadi alt yapı oluşturulmuş oldu.

Selçuklulara ait ilk kervansarayın II. Kılıçarslan (1156-1192) tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Aksaray şehrine yakın bir mevkide yapıldığı düşünülen bu kervansaray hakkında başkaca bilgi sahibi değiliz⁴³⁶. 12. yüzyılda kervansaray inşalarının başlaması ile birlikte ticari hayatta da hareketlenme ve bunu takiben 13. yüzyıl itibarı ile I. Gıyaseddin Keyhüsrev [1205-1211 (İkinci Saltanat Dönemi)], I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) dönemlerinde Selçuklular Anadolu coğrafyasını kervansaraylar ile donatacaklardır.

VIII. Selçuklu Anadolu'sunda Üretim, Tarım ve Ticaret

⁴³⁴ Şavk, S., *Türkiye Selçukluları Devrinde Haberleşme (XI-XIII. Yüzyıllar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007, s. 62.

⁴³⁵ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 389.

⁴³⁶ Aytaç, İ., "a. g. m.", s. 856.

Anadolu coğrafyası da kendi başına bir üretim merkezidir ve pek çok ürün ihracata konu olabilmektedir. Akdeniz kıyılarında koyun ve keçi öncelikli olmakla birlikte at ve sığır yetiştiriciliği de yapılmakta idi. Keçi ırklarından birinin pek gibi kılları vardı. Bu ürün komşu Müslüman ülkelere de gönderilmekteydi⁴³⁷. Suriye, İran ve Irak et talebine cevap verebilmek için Anadolu'dan çok sayıda hayvan ihraç ediyordu. Bu coğrafyalar ile at ticareti de yapılmaktadır. 1226 yılında Erzurum'dan Tebriz'e 20.000 baş koyunun yalnız bir tacir tarafından gönderildiği bilinmektedir⁴³⁸.

Yoğun şekilde hayvancılık yapılan Anadolu'da dericilik (debağlık) üzerine de faaliyetler yürütülmekte idi. Deriden çeşitli ayakkabı ve çizmeler, kış aylarında giyilmesi için elbiseler imal edilmekteydi. Türkler deri boyama (sahtiyanlık) işinde çoğunlukla mor ve kırmızı renkleri kullanmaktaydılar. Ayrıca hayvancılık yapıldığı için yün ve tiftik üretimi de olmakta idi. Yün ve tiftikten imal edilen kaftan, gömlek, yaşmak, börk gibi ürünler farklı ülkelere ihraç ediliyordu⁴³⁹. Bunların haricinde yoğun olarak katır ve sığırlar İran, Irak, Mısır ve Suriye ile at ticareti yapılmakta idi⁴⁴⁰.

Akdeniz kıyı kesiminde limon ve portakal yetiştirilmekte idi. Bu bölgede ayrıca arpa, buğday vb. tahıl ürünlerinin tarımı ve ticareti de yapılmaktaydı⁴⁴¹. Antalya'dan Mısır'a kurutulmuş badem ihracı yapılıyordu⁴⁴². Anadolu'da ziraatı yapılan başlıca tarım ürünleri arasında pirinç, buğday ve pamuk yer alıyordu⁴⁴³.

Anadolu'da bal üretimi her zaman mevcuttur⁴⁴⁴. Şeker ise Anadolu'da hem ithalata konu olan bir madde olmakla beraber refah

⁴³⁷ Fazlulllah El-Ömeri, a. g. e., s. 144-145; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

⁴³⁸ Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 360.

⁴³⁹ Sümer, F., a. g. e., s. 6, 8.

⁴⁴⁰ Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 377.

⁴⁴¹ Fazlulllah El-Ömeri, a. g. e., s. 144,159; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

⁴⁴² İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, (Çev. A. S. Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 403; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 118.

⁴⁴³ Fazlulllah El-Ömeri, a. g. e., s. 158-159; Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 360.

⁴⁴⁴ Fazlulllah El-Ömeri, a. g. e., s. 119; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

seviyesi yüksek kesimlerin tüketimine sunuluyordu. Halkın şeker kaynağı ise bal, çeşitli meyveler ile birlikte bu meyvelerden elde edilen pekmezdi⁴⁴⁵.

Anadolu'da üretilen ve yetiştirilen ürünler farklı coğrafyaların ürünlerine nazaran daha ucuzdular. El-Ömeri Anadolu'da vergi oranının düşüklüğü, meraların bolluğu, limanlar ve ticaretin canlılığını bu durumun oluşmasındaki etkenler olarak belirtmektedir. Bu etkenler ve neticesinde düşük fiyatlar, Anadolu'dan diğer bölgelere ihracat daha mümkün kılabilmekteydi⁴⁴⁶.

Selçuklu Türkiye'sinde kereste ihracı da yapılmakta idi. Anadolu'da kereste özellikle kuzey bölgelerden elde edilmekte iken⁴⁴⁷, Antalya ve Makri (Fethiye) körfezine getirilen kereste Mısır'a ihraç edilmektedir⁴⁴⁸. Ele geçirildikten sonra bir Selçuklu limanı olan Sinop'un hinterlandındaki dağlardan elde edilen keresteden ihraç edilenler haricindeki olanlar Sinop tersanelerinde gemi yapımında değerlendirilmekte idi⁴⁴⁹.

Orta Anadolu'da yer alan Aksaray'da halı üretimi yaygındı ve Türkmen tezgâhlarından çıkan bu halıların ihracı yapılmaktaydı⁴⁵⁰. Halı üretiminde Aksaray ile birlikte Erzurum ve Uşak şehirlerinin de adı zikredilmektedir. Bu halılar hem Avrupa'ya hem de İslam ülkelerine ihraç edilmekteydiler⁴⁵¹.

⁴⁴⁵ Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 361. Osman Turan Alanya'da Alaeddin Keykubat tarafından yaptırılan ve şeker üretiminin yapıldığı bir imalathane (*şekerhane*) bulunduğu" bilgisini verir ki bu hatalıdır. Kaynak olarak gösterdiği İbn Bibi'de bu yer "*şikar-hane*" olarak geçmektedir. Şikar-haneler, av evi veya avhane olarak kullanılan yapılardır; İbn Bibi, *El-Evâmirü'l- Alaiyye fi'l-Umuri'l- Alaiyye (Selçuk-nâme)*, s. 290. Bu konuyla ilgili farklı bilgiler için bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşışı*, Ankara, 20000, s. 224.

⁴⁴⁶ Fazlullullah El-Ömeri, a. g. e., s. 144-145; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

⁴⁴⁷ Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 361.

⁴⁴⁸ İbn Battûta, a. g. e., s. 402; Cahen, C., "İbn Sa'îd sur L'Asie Mineure Seldjuqide", s. 42; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

⁴⁴⁹ Cahen, C., "İbn Sa'îd sur L'Asie Mineure Seldjuqide", s. 49; Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 119.

⁴⁵⁰ İbn Battûta, a. g. e., s. 414; Sümer, F., a. g. e., s. 8; Cahen, C., s. 122.

⁴⁵¹ Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 360.

Dönemin Anadolu'sunda "şap" ticareti yapılmakta idi. Seyyah Rubruklu Willem Mengü Han'ın sarayına gerçekleştirdiği yolculuğun dönüşünde uğradığı Selçuklu Türklerinin başkenti Konya'da şap ticareti ile meşgul olan Cenevizli Nicholas de Santo Sior ve ortağı Venedikli Boniface de Molendino ile karşılaşmıştır. Anlatılarından bu iki şahsın Anadolu'dan gerçekleşen şap ihracında adeta tekel konumuna geldiklerini ve fiyatı istedikleri gibi yükselttiklerini öğrenmekteyiz⁴⁵².

İsimlerini bu maddeden alan Şaphane ve Şebinkarahisar şap üretim merkezleriydiler. Batı ülkelerine ihraç ediliyordu⁴⁵³.

Köle ticareti için Sivas şehri önemli merkezlerden birisi idi. 12 ve 13. yüzyılda Anadolu'da yoğun köle ticareti yapıldığı bilinmektedir. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinden Rus, Kıpçak ve Çerkez köleler getirilmekte ve Anadolu üzerinden başta Mısır olmak üzere İslam ülkelerine gönderilmekteydiler⁴⁵⁴. Özellikle Memluk Devletinin mevcudiyetinde bu kölelerin oynadıkları rol bilinmektedir.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da madencilik de sürdürülmüştür. Şap haricinde bakır, gümüş, lacivert taşı, tuz, boraks, zırnık gibi madenlerin üretimi yapılmakta idi⁴⁵⁵.

Selçuklular kurdukları ticari yapıda öncelikle ticaretin asli unsurları olan tüccarların faaliyetlerinin duraksamadan devamını sağlamak amaçlı önlemler aldılar. Çalınan, saldırıya uğrayan malların tazminine yönelik bir bakıma devlet sigortası getirilerek⁴⁵⁶ tüccarları teşvik edecek gayretlere gidilmiştir. Ayrıca farklı ülkelerle yapılan anlaşmalar ile de tüccarlara ön ayak olunarak ticarete canlılık getirilmek istenmiştir.

Değerlendirme

⁴⁵² Ruysbroeckli Willem, a. g. e., s. 281-282; Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret", s. 382; Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 360.

⁴⁵³ Sümer, F., a. g. e., s. 5. Bugün Şaphane Kütahya ili, Şebinkarahisar ise Giresun İli sınırları içinde bulunan yerleşim yerleridirler.

⁴⁵⁴ Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 361.

⁴⁵⁵ Sümer, F., a. g. e., s. 5-7.

⁴⁵⁶ Kayaoğlu, İ., "a. g. m.", s. 363.

Ticari hayatın olgunlaşp gelişebilmesi için ticarete konu olacak ürüne olan talebin ve bu talebe cevap verecek arzın mevcudiyeti gereklidir. Piyasa bu iki dişli arasında oluşur ve fiyat oranları oluşurken diğer bazı faktörlere nazaran arz ve talep oranları öncelikli belirleyicilerdir. Tüccarlar bu durumu gözeterek ve maliyet muhasebesi yaparak kârlarını maksimize etmek ve muhtemel zararlarını minimize etmek için girişimlerde bulunurlar.

Maliyet şartlarının uygun olup olmaması da fiyatı etkileyen bir diğer faktördür. Ortaçağlarda da talep uzak coğrafyalarda oluşsa dahi bu talebin karşılanması için arzın oluşacağı coğrafyalarda üretime uygun iklim şartları gibi unsurların yanı sıra huzur ortamının da olması, ürünlerin her türlü zarardan korunarak ticari nakliyat sisteminin aksamadan sürdürülebilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerekliydi. Anadolu'da bu önlemleri alacak olan otorite 12. Yüzyıl başlarından itibaren Selçuklu Türkleri olacaktır ve zamanla başarı kazanacakları bu faaliyetin sürdüğü sahada Selçuklu otoritesi genel kabul görmeye başlayacaktır.

Ticaret artışı ile birlikte ürün çeşitliliğinde de artış ortaya çıkacaktır. Çeşitli coğrafyalar ile kurulan irtibatlar ile birlikte talep artışı gerçekleşmektedir. Talepte yaşanan artış arzı tetikler ise (ki talebin olduğu bölgelerde ürün fiyatlarında artışların olmaması için bu istenen bir durumdur) talebe konu ürüne ait üretimin de artırılabilmesi için işgücü talebi oluşur. Nüfus artışı yerel nüfus veya doğum oranı ile sağlanamazsa (ki kısa vadede bu sağlanamayacaktır) işgücü transferi zaruri olacaktır.

İşte bu noktada Selçuklu Türkleri devreye girecek ve göç hareketleri ile de desteklenecek olan etkin bir sistem kuracaklar ve göç hareketlerini teşvik edeceklerdir. Bu sistemin en önemli ayaklarından biri bahse konu işgücü transferidir ve Selçuklu Türkleri Anadolu'ya gelen Türkmen akınlarını organize ederek çeşitli bölgelere yerleştirmişler, böylelikle tarım, hayvancılık ve Ahilik teşkilatının da gayretleri ile şehirlerdeki üretim için işgücü açığını kapatmaya başlamışlardır. Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yapılabileceği çoğunluğu boş olan arazilere yerleştirilenler sayesinde hem kendi ihtiyacını karşılayan, hem de ticarete konu olacak ürün fazlası elde eden faal bir nüfus elde edilebilmiştir.

Bu durum zaman zaman problemler yaşanmasına sebebiyet verse dahi, ticaretin kalkınma üzerindeki etkilerinin farkında olan unsurlar tarafından arzu edilmeyecek bir şey de değildir. Bizans'ın zayıfladığı ve otoritesinin kaybolmaya başladığı bu zamanlarda Anadolu'da Türklerin siyasi, içtimai ve iktisadi sistemlerinin bir gereksinim olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkler bir yandan yerleşik hayata adapte olurken diğer taraftan konargöçer kimliklerini de sürdürmüşlerdir. Konargöçer Türkler hem yaylak hem de kışlak ihtiyacı nedeni ile daha fazla alanda hareket serbestisine gereksinim duydukları için yerleşik hayatta olan nüfuslarda olduğu gibi sadece buldukları şehirlerin değil, yaylak ve kışlakları ile birlikte bu mevkiiler arasındaki güzergâhların da kontrolünü sağlayarak bu alanlarda olup bitenler hakkında bilgi akışı sağlamışlardır. Böylelikle irili ufaklı lokal sahalar Türkler tarafından kontrol edilirken bu bölgelerdeki güvenlik sorunu azaltılıyor ve Türkiye Selçukluları merkezi otoritesinin de eli rahatlıyordu.

Anadolu ticari sistemine Türklerin hızlı şekilde dâhil edilerek dört bir yana dağılmalarının sağlanması ile 13. yüzyıl Anadolu'sunda tüm yönlerde artan ticari hareketlilikte söz sahibi olmak için gerekli insan gücü oluşmaya başladı. Selçuklular tarafından Anadolu coğrafyasında yerleşimleri başarılı bir şekilde sürdürülen bu Türk gruplarının yerleştikleri bölgelerde ekili arazi miktarı ile birlikte mahsulat da artıyor ve bu sayede ticarete konu ürün bollasıyordu. Böylelikle Anadolu'da Türk nüfusu giderek artmış ve demografik yapıda meydana gelen büyük çaplı değişiklik ile bu coğrafyanın Türk ülkesi olması kolaylaşmıştır. Eğer iktisadın talep unsurunu destekleyecek arz faktörü işlemez, arzın önüne savaşlar, isyanlar gibi siyasi ya da sosyal engeller çıkar ise ticaretin getireceği refah seviyesi artışından istifade edilemez ve coğrafyalarda kapalı ekonomik modeller kendiliğinden ortaya çıkarlar.

Selçuklu oluşturduğu iktisadi sistemin işleyişi için gayretler göstermiştir. Bu sistemin bir ayağını diğer devletler ile anlaşmalar oluşturur iken, ticaret yapılan yollarda güvenlik ve barınma gibi ihtiyaçları karşılamaya yönelik kervansarayların ve bu yolları birbirine bağlayan köprüler gibi yapıların inşası da diğer ayaklarını oluşturmaktadır.

Böyle bir ortamda Selçuklular Anadolu'nun kuzeyinde Sinop limanı vasıtasıyla Karadeniz'e ve Anadolu'nun güneyinde Antalya ve Alanya limanları ile Akdeniz'e açılan kapıları ele geçirerek, bu limanlar vasıtası ile çok yönlü ticari nakliye sisteminin aksamadan sürmesini sağladılar. Selçuklu Türkiye'sinde ticari yolların liman şehirlerine de ulaşılması ile birlikte bu yollar üzerinde kaleler ve kervansaraylar inşa edilerek güvenlik sağlanmış ve ticaretin sürekliliği yeniden tesis edilmiştir. Böylece Selçuklu Anadolu'su farklı dinlerden ve milletlerden tüccarların uluslararası ticaretinde transit bir ticari merkez hüviyeti kazandı.

Artan ticaret beraberinde Selçuklu Türkiye'sini çekici kılmaktadır. Bu sayede Selçuklu müdahalesi ile Anadolu'ya süregelen Türk göçleri düzenli hale getirilecek ve bu göçler başta sınır boyları olmak üzere boş olan ya da bazı karmaşa dönemlerinde boşalan yerlere gerçekleştirilecektir. Böylelikle özellikle tarım ve hayvancılıkta meydana gelecek olan ürün artışı ile fiyatlarda ucuzluk yaşandı.

Türkiye Selçukluları bilahare anlaşmalar ile gümrük vergilerinde belirgin oranda indirim de sağlayınca ticari ürünlerin nakliyatı artmış ve ticaret canlanmıştır. Ticari hareketlilik ve nüfus artışı ile birlikte ticaret yolları güzergâhları üzerinde bulunan şehirlerde de hareketlenme oldu ve pazarlar kurulmaya başlandı. Bu şehirlerde tarım ve hayvancılık ile birlikte çeşitli endüstri ürünleri daha fazla üretilmeye başlandı. Bu şehirlerin hinterlandında bulunan bölgeler kendi üretim fazlalarını ticarete konu etmeye başladılar. Ticari kazanç arz için tetikleyici oldu. Böylece üreticiler, tüccar ve ziraat erbabı daha fazla ihtiyaç fazlası ürün üretmeye başladılar. Endüstri ürünleri üretiminin artışı da yerleşik hayata geçişe katkı sağladı. Ayrıca gerekli işgücünün temini için Anadolu'ya Türk göçleri organize bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldı. Anadolu'nun pek çok bölgesine Türkmenler yerleştirildi ve ekilmeyen topraklar tarım ve hayvancılığa açılarak gerekli arz artışının temini sağlandı. Böylelikle daha ucuz hale gelen Anadolu ürünlerine dünyanın diğer bölgelerinden gerçekleşen talep arttı. Anadolu ürünleri daha tanınır hale geldi.

Arz artışı gerek iç talep ve gerekse farklı coğrafyalarda oluşan dış talep ile dengeye gelinceye kadar devam edecektir. Ancak bu durum Anadolu'ya gerçekleşen Türk göçlerini durdurmayacaktır. Çoğunlukla boş ve mümbit Anadolu coğrafyası ticari canlılık ile birlikte çekiciliğini artırmıştır.

Sonuç

Anadolu'daki Selçuklu hareketlerinin yalnızca savaşlarla ve siyasi amaçlar güdere yapıldığını düşünmek hata olacaktır. Böyle bir düşünce konuya salt siyasi açıdan bakmamıza neden olacaktır ki bu yanıltıcıdır. Türkler Anadolu coğrafyasına muharebe ile girdiler ve bu muharebeler neticesinde büyük çaplı siyasi sonuçlar doğdu. Ancak Selçuklular Anadolu içlerine ilerlerken gerçekleştirdikleri fetih hareketlerinin öncelikli dayanak noktası sadece siyasi etkenler değildir. Türklerin ilerleyişinde ve Anadolu topraklarına daimi olarak yerleşmelerinde ticari gerekçelerin bulunduğu yadsınamaz. Fethedilen topraklara yalnız kılıçla değil, ticaret ve başka pek çok medeniyet unsurları ile birlikte girmişlerdir. Böylelikle bu topraklarda daimi olmaları kolaylaşmıştır. Öyle ki, söz konusu dönemde Anadolu Türkleri yerleştikleri ve hâkimiyetleri altına aldıkları toprakları Bizans'tan ziyade Haçlılar gibi unsurlara karşı da savunmak zorunda kaldılar.

Anadolu'da Türkler şüphesiz 1071 yılında Malazgirt meydanında verilen mücadelen önce de vardılar. 11. yüzyıldan önce Anadolu'ya gerçekleşen Türk göçlerinin aksine 1071 yılından sonra Türkler Anadolu'ya daha organize bir şekilde ve otoriteden yoksun olmaksızın gelmeye başladılar. Anadolu'da daha önce yerleşmiş olan Türklerin varlığı Selçuklu ilerleyişini de kolaylaştırmıştır. Malazgirt'te kazanılan zaferin ardından Türklerin Anadolu'ya daha süratli bir şekilde yayılmaya başladıklarını görüyoruz. Öyle ki 1071 yılındaki zaferden 4 yıl sonra (1075 yılında) Kutalmışoğlu Süleyman öncülüğündeki Selçuklular Marmara kıyılarına

kadar ulaşarak önemli Bizans şehirlerinden İznik'i ele geçirmeye muvaffak oldular⁴⁵⁷.

13. yüzyıla girerken Bizans Devleti ile birlikte Anadolu da perişan vaziyettedir ve bu hal Selçuklu otoritesinin tesisini kolaylaştıracaktır. Keza Bizans Devletinin 7. yüzyıldan başlayarak Araplara karşı sürdürdüğü mücadelelerin ve daha sonra gerçekleşecek olan Haçlı seferlerinin etkileri Anadolu coğrafyasında yıpratıcı olmuştur. Anadolu halkı belirsizlik ve güvensizlik yerine muhakkak kuvvetli bir otoriteyi tercih edecektir.

Elbette Anadolu'da Bizans Devletinin kudretli zamanlarında ve daha önceki farklı medeniyetler dönemlerinde imar faaliyetleri olmuştur. Roma zamanında yapılan 'Kral Yolu' gibi yollar ve farklı ulaşım ağları ticari canlılığın sürekliliğini tesis etmek amacı gütmektedir. Türklerin Anadolu'da daha yoğun bir şekilde ikame olmaya başladıkları 11. yüzyıl sonlarında da bu canlılığın yeniden tesisi elzemdir. Keza otorite yoksunluğu güvenlik sorununu ortaya çıkardığından ticaret yollarında sapmalar olabilmektedir. Zamanla Selçuklu idarecilerinin bunu iyi değerlendireceklerdir. Selçuklular Anadolu'da hâkimiyetleri altına aldıkları tüm bölgelerde imar faaliyetlerine öncelik vererek hanlar ve kervansaraylar inşa etmişlerdir⁴⁵⁸. Bu akılcı bir yatırımdır. Keza sosyal değişimin yoğun olduğu bu zamanlarda böylelikle farklı yerel unsurların da Selçuklu yönetimini kabulü kolaylaşmaktadır. Kargaşa döneminin yerini huzur iklimi alması süreci hızlandıracaktır.

Bu dönemde daha yoğun Türk nüfusun gelmesi ve belli bölgelere yerleştirilmeleri ile birlikte Anadolu'daki demografik yapıda da büyük değişiklikler olmaya başladığı anlaşılıyor. Ancak bu dönemde göçle gelen Türklerin sınır bölgelerinde yaşamalarından ve büyük Anadolu şehirlerden ziyade sahipsiz kırsal alana yerleştirilmelerinden ötürü⁴⁵⁹ ticari geleneklerini aktarmaları ya da yerleştikleri bölgelerdeki ticari yapıya entegrasyonları zaman almış olmalıdır. Selçuklu otoritesinin tesisi ile beraberinde ticari

⁴⁵⁷ Sevim, A., *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990, s. 26.

⁴⁵⁸ Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 358.

⁴⁵⁹ Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 214.

yolların güvenliği sorunu aşılmaya başlanınca başta Latin devletleri olmak üzere tüccarlar ile işbirliği halinde ticari faaliyetlerin devamına gayret gösterilmiştir. Ayrıca kervanlar vasıtası ile sağlanan ticarete rol sahibi olan farklı ülke tüccarlarının da mevcut sistemdeki konumlarını korumalarına ticaretin aksamadan devam ettirilebilmesi için ön ayak olunmuştur.

Türkiye Selçuklu otoritesi Anadolu üzerindeki çok yönlü ticareti kontrol altında tutabilmek için çaba içerisindeydi. Bu çabalar 12. yüzyılın sonuna doğru artacaktır. Kontrol altına alınan bölgelerde de tüccarlar için en önemli unsur güvenlik olacağından bunun tesisine yönelik azami gayret gösterilecektir. Böylelikle tüccarlar ticari faaliyetleri güvenli bölgelerde sürdürmek arzusunda olacaklarından bu bölgelerde kurulan pazarlara yönelecekler, bu pazarlara giden kervansaraylarda konaklayacaklar ve oluşan ticari hareketlilik sayesinde Selçuklu ülkesinde ekonomik canlılık sağlanacaktır. Bu canlılık çok yönlü eylemler topluluğunu gerektirir. Ürünün elde edilmesinden, tarlada hasadından veya tezgâhlarda mamul haline getirilmesinden, dağıtımına ve son tüketiciye ulaşacağı pazarlara taşınmasına kadar pek çok eylemi ve emeği gerektirir. Her dönem ve dünyanın her yerinde durum bu şekilde gerçekleşmiştir.

Kervanlar için güvenlik vazgeçilmez bir unsurdur. Türkiye Selçukluları ticaretin aksamadan sürdürülebilmesi için bir yandan ticari yol ağları üzerinde kervansaraylar inşa ederlerken, kervansaraylar vasıtası ile bölgeler arasında artan irtibat ile birlikte zaman içinde devletin kurumsallaşması güvenliğin sağlanması hususunda etkinliğin artması sonucunu doğurmuştur. Artan güvenlik Selçuklu otoritesinin daha sağlam bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. Nitekim güvenlik azaldıkça, eşkıyalık, çapulculuk gibi olaylar baş göstermeye başlayacaktır. Bunları engelleyen otorite halk nezdinde de genel kabul görecektir.

Ticari eylemlere katkı sağlayan her kesim çabalarının karşılığını almak isteyecektir. Ticaret yollarını elinde bulunduran ve ticari akımın sağlanmasında öncelikle güvenlik için gerekli önlemleri alan, yollar imar eden, irili ufaklı kaleler inşa eden, kontrol noktaları kuran, eşkıya ve çapulculuğa mani olan devlet otoritesini kuracak, zamanla sağlamlaştıracak

ve bu gayretlerinin karşılığını vergi olarak talep edecektir. Selçukluların Bizans Devleti gibi bir yapıya karşılık olarak Anadolu'daki konumlarını sağlamlaştırabilmeleri için her ne kadar askeri faaliyetler öncül rol oynasa da gümrük ve ticaretle gerçekleştirilecek kontrolün de etkisi fazladır.

Bu doğrultuda Selçuklular Anadolu'da gerçekleştirdikleri fetih hareketleri sonrasında Türk göçlerinin önünü açarak organize etmeye başlamışlardır. Önemli limanlarda ve ticari emtianın alışverişinin yapıldığı pazarın kurulduğu kentlerde hâkimiyetin ele geçirilmesi ile birlikte dönemin konjonktürüne uygun olarak Latin tüccar devletlerle anlaşmalar imzalanarak ticari mobilitenin tesisine yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Gümrük vergileri aşağı çekilerek Anadolu ticari yolları çekici hale getirilmiştir. Aratan ticari akımın yanında daha fazla Anadolu ürünü de ticarete konu olmaya başladı. Ticari yollar işlerlik kazandı ve Anadolu'da ticari bir sistem oluşmaya başladı. Bu ticari sistem rol alan ticaret kervanlarının güvenlik ve barınma ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kervansarayların teşekkül ettirilmesi ile birlikte Selçuklu arazisine ticaret yapmak için gelmeye başlayan tüccar sayısı arttı. Hem kuzey-güney hem de doğu-batı ticari canlandı. Anadolu, artan transit ticaretin yanı sıra ticaret önemli bir üretim merkezi halini aldı. Venedik, Ceneviz gibi tüccar devletler vasıtası ile kurulan ticari ilişkiler sayesinde artan talep ve üretim işgücü açığı meydana getirdi. Selçuklular tarafından Türk göçlerine yönelik politikanın oluşmasında bu işgücü açığını kapatma gayretinin önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Selçuklular yetenekli ve sanat sahibi insanların hangi milletten ya da dinden olduğuna bakmaksızın, ele geçirilen şehirlere yerleştirilmesine gayret gösteriyorlardı. Ahi Teşkilatı ise önemli bir rol üstlenerek gerekli sahalarda mesleki eğitimler gerçekleştirerek, konargöçer Türklerin şehirlere yerleşmesine ve şehirlerde Türk esnaf ve zanaatkâr zümrelerinin ortaya çıkmasına ön ayak oluyorlardı. Böylece Türkler zamanla şehirlerde iktisadi gücü ele geçirmeye başlayacaklardır. Anadolu iktisadi kalkınması Türkler eli ile sürdürülmeye başlanır iken bu kalkınma beraberinde daha fazla Türk göçünün gerçekleşmesine zemin hazırlayarak bu coğrafyanın Türk yurdu olmasının önü açılacaktır. Siyasi yapıda zaman içinde değişiklikler meydana gelse dahi bu olgu değişmeyecektir.

Kaynaklar

Altan, E., "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Giriş: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, Sayı: 68 (2018/2), İstanbul 2018, s. 15-30.

Anna Komnena, Alexiad: *Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Aleksias Komnenos Dönemi'nin Tarihi Malazgirt'in Sonrası*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996.

Apak, A., "Emeviler Döneminde Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, s. 95-122.

Atçeken, İ. H., "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 19, Konya, 2005, s. 17-30.

Aytaç, İ., "Selçuklu Kervansarayları", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: 7, Ankara, 2002, s. 854-864.

Ayönü, Y., *Selçuklu-Bizans Münasebetleri (1116-1308)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir, 2007.

Bakır, Abdulhalik, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Taşışışı*, Ankara, 2000.

Baş, A., *Beylikler Dönemi Hanları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989.

Baykara, T., *I. Gıyaseddin Keybusrev (1164-1211) Gazî-Şehit*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Bedirhan, Y., "Türkiye Selçuklu Sultanlarının Milletlerarası Ticareti Geliştirmek İçin Yürüttüğü Faaliyetler ve İzlediği Politikalar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 42, Şubat, 2016, s. 483-502.

....., “Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, Spring 2014, s. 371-402.

....., “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti’nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler ve Tacirler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 43, Spring I, 2016, s. 325-346.

....., “Selçuklu Türkiye’inde Ticaret Yolları, Limanlar ve Pazar Yerleri”, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/11, Summer 2016, s. 13-28.

Cahen, C., “Ibn Sa‘id sur L’Asie Mineure Seldjuqide”, *A. Ü. D. T. C. F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV, 10-11, Ankara, 1968.

....., “İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, (Çev. Zeynep Kerman), *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 17, s. 77-100.

....., *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarıcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Çavuşdere, S., *14. Yüzyıl İtalyan Kaynaklarında (Zibaldone da Canal, Francesco Balducci Pegolotti, Pignol Zucchetto) Türkiye Ticaret Tarihine Dair Kayıtlar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş, 2007.

.....“Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti, Türkler ve İtalyanlar”, *Tarih Okulu*, Yaz 2009, Sayı IV, s. 53-75.

Demirkent, I., *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Demirpolat, A.-Akça, G., “Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 15, Bahar 2004, Konya, s. 355-376.

Eskikurt, A., “Ortaçağ Anadolu Ticaret Yolları”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 33, 2014 Güz, s. 15-40.

Fazlullah El-Ömeri, Ş., *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.

Gregory Abûl-Farac, *Abûl-Farac Tarihi*, (Çev: Ömer Rıza Doğrul), Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Gündüz, S., "Bursa'nın Antik Deniz Limanları", *U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2015, s. 105-146.

Günel, G., "Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu-Kervansaraylar-Köprüler", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, 2010, s. 133-146.

Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât, Halife b. Hayyât Tarihi*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001.

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Ord. Prof. Enver Ziya Karal), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176), (Yay. Haz. Işın Demirkent), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, *İbn Battûta Seyahatnâmesi I*, (Çev. A. S. Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

İbn Bibi, *El-Enâmîrî'l- Alaiyye fi'l-Umuri'l- Alaiyye (Selçuk-nâme)*, (Trc. Mürsel Öztürk), Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

....., *Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Uzluk Basımevi, Ankara, 1941.

Kaya, A., "Anadolu'nun Türk ve İslâm Yurdu Haline Gelmesinde Ahîlerin Rolü ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 29, 2014, s. 547-561.

Kayaoğlu, İ., "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, 1981.

Kerimüddin Mahmud Aksarayi, *Müsameretü'l-Abbar*, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Kırpık, G., “Haçlılar ve İpek Yolu”, *Bilgi, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 61, Ankara 2012, 173-200.

Koca, S., *Sultan 1. İzzettin Keykavus (1211-1220)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

Kuşçu, A. D., “Selçuklu Deniz Ticaretinin Anadolu Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonundaki Rolü”, *International Conference On Eurasian Economies*, Kaposvár-Hungary 29-31 August 2016, s. 330-336.

Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi I*, Tercüman 1001 Temel Eser.

Nicol, M.N., *Bizans ve Venedik (Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine)*, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2000.

Nikephoros Bryennios, *Tarihin özü: (Anadolu’da ve Rumeli’nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, (Çev. Bilge Umar), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

Özcan, Altay Tayfun, “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasında Kullanımı ve Sınırları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, 2012, s. 63-82.

Pegolotti, F. B., *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, *The Medieval Academy of America 24*, Cambridge, Massachusetts, 1936.

Perinçek D., *Orta Asya Uygarlığı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

Robert de Clari, *İstanbul’un Zaptı (1204)*, (Çev. Dr. Beynun Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

Ruy Gonzales de Clavijo, *Anadolu Orta Asya ve Timur (Embaja a Tamor Lan)*, (Çev. Ö. R. Doğrul), Ses Yayınları, İstanbul, 1993.

Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han’ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, (Ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Sevim, A., *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1990.

Sümer, F., *Yabanlu Pazarı (Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük Fuar)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1985.

Şavk, S., *Türkiye Selçukluları Devrinde Haberleşme (XI.-XIII. Yüzyıllar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara, 2007.

Turan, O., "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, Cilt: X, Sayı: 39, 1949.

....., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

....., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004.

....., *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Turan, Ş., *Türk Kültürü Tarihi (Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrensellik)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Tükel, A., "Alara Han'ın Tanıtılması ve Değerlendirilmesi", *Belleten*, Cilt: XXXIII, Ekim 1969, Sayı: 132, s. 429-491.

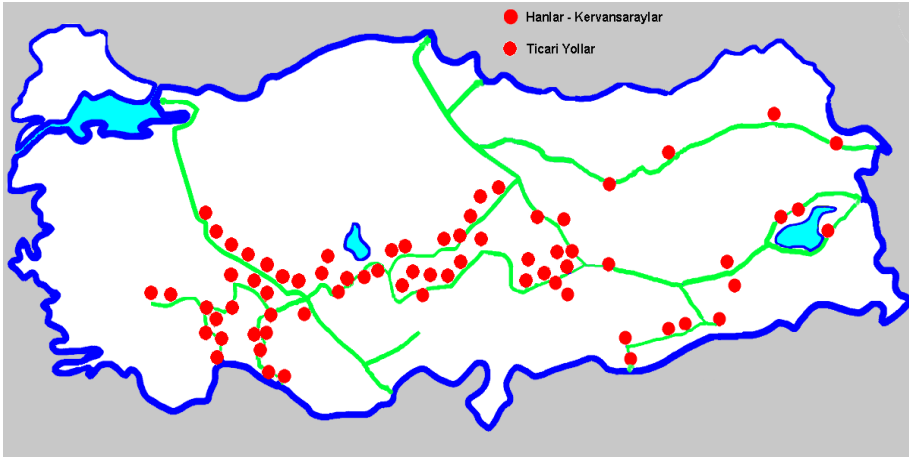
Uçar, Ş., "Müslümanların İstanbul'u Fethetmek İçin Yaptıkları İlk Üç Muhasara", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, Konya 1986, sayı 1, s. 65-83.

Uzunçarşılı, İ. H., *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1937.

Uyumaz, E., *Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.

Yavuz, A.T., "Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Mekân - İşlev İlişkisi İçinde Savunma Ve Barınma", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara, 1992, s. 253-284.

Resimler

Resim 1: Genel Hatları ile Türkiye Selçukluları Dönemi Ticaret Yolları ve Hanlar

Resim 2: Ortaçağ Anadolu Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler [İpek Yolu – Kültür Yolu: Anadolu’da Ortaçağ’da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler, ÇEKÜL (Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma) Vakfı, İstanbul, 2012]

Resim 3: Alanya Tersanesi

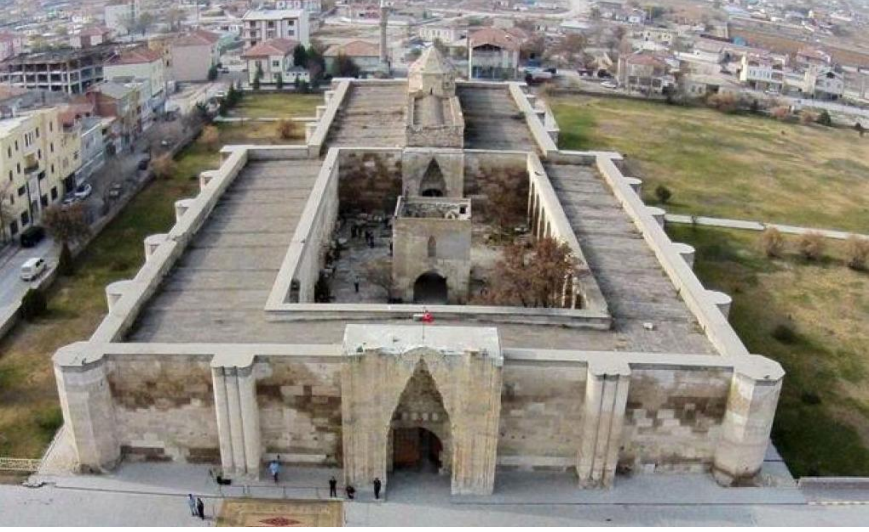
[<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/antalya/gezilecekyer/alanya-kalesi>
(13.02.2019)]

Resim 4: Türkiye Selçuklularını Dönemi Genel Hatları İle Ticari Yol Haritası

Resim 5: Bir Han Örneđi (Kayseri Karatay Hanı)
[<http://akmb.gov.tr/Etkinlik.aspx?Id=1181> (07.03.2019)]

Resim 6: Sultanhan Kervansarayı – Yaklaşık olarak Konya'ya 100, Aksaray'a ise 40 km. mesafede bulunur [<https://sultanhani.meb.gov.tr/www/ilcemiz-hakkinda/icerik/63> – (21.03.2019)]